महात्मा जोतीराव फुले

भारतीय धर्मक्रांतीचे प्रणेते

लेखक

महात्मा जोतीराव फुले

अनुवाद

बी. एस. कांबळे पाथरीकर

"अल्लाहच्या नावाने जो असीम दयावंत व परम कृपावंत आहे."

समर्पण

हे पहिले पुस्तक ज्या माझ्या माता-भगिनी सौ. कुसुमताई गोपले ज्यांनी आपला एकुलता एक मुलगा चि. विलास गोपले यास समाजासाठी अर्पण केला, त्याच्या निधनाचे दु:ख न मानता 'जगेन तर समाजासाठी, मरेल तर समाजासाठी' असा ठोस निर्धार करून आपले पती क्रांतिसम्राट बाबासाहेब गोपले यांच्या खांद्याला खांदा लावून समाजाच्या उद्धारासाठी अहोरात्र परिश्रम घेतले त्या थोर त्यागी मातेस व आपल्या जातीची अत्यंत कडक असलेली जातिबंधने तोडून मोडून पर जातीच्या पुरुषाबरोबर जाहीरपणे वैवाहिक नैतिक संबंध जोडून मोठ्या ताठ मानेने सामाजिक परिवर्तनाच्या कार्यात सहभाग घेऊन सर्व मानापमानाला सामोरे जाऊन एक आदर्श निर्माण केला, त्या माझ्या भगिनी नंदाताई तायवाडे, छाया बडगे - अमरावती, शांताबाई शामकुंवर - पाथरी अशा सर्व ज्ञातअज्ञात भगिनी ज्यांनी जातिद्रोह केला, अशा निर्भीड भगिनींना त्यांच्या हिमतीस व त्यागमय जीवनास मोठ्या आदराने अर्पण.

- बी. एस. कांबळे, पाथरीकर

प्रस्तावना

"जोतीराव हे महारमांगादी अस्पृश्य गणल्या गेलेल्या पददलीत पहिले उद्धारक, पाच हजार वर्षांच्या भारताच्या इतिहासात मुलींसाठी शाळा स्थापन करणारे पहिले भारतीय स्त्रीशिक्षणाचे जनक, स्त्रियांच्या स्वातंत्र्याचे आणि हक्कांचे उद्‌गाते, शेतकरी व कामकरी यांच्या दु:खाचे, दारिद्र्याचे निवारण करण्यासाठी चळवळ उभारणारे पहिले पुढारी होते. चातुर्वर्ण्य आणि जातिभेद या संस्थांवर कडाडून हल्ला चढवून, मानवी समानतेची घोषणा करणारे पहिले लोकनेते होते. आधुनिक भारताचे ते पहिले महात्मा आणि 'सत्यमेव जयते' या दिव्यतेजाने भारलेले पहिले सत्यशोधक होते. अशा नररत्नाचा गौरव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी बुद्ध व कबीर यांच्याबरोबर त्यांना गुरुत्वाची पदवी अर्पण करावी, यातच त्यांच्या थोरवीची भव्यता दिसून येते. 'भारतीय समाजक्रांतीचे जनक' आणि भारतातील सामान्य जनतेच्या 'नवयुगाचा क्रांतिकारी प्रणेता' असा त्यांचा थोडक्यात पण सार्थ उल्लेख करता येईल.

जोतीराव हे एक महान ध्येय आहे, महान स्वप्न आहे. लोकशाही ही मानवी समानतेवर, बंधुतेवर आणि व्यक्तीस्वातंत्र्यावर अधिष्ठित असली पाहिजे. जसजसे मानवी समानतेचे तत्त्व भारतीय समाजाच्या अंगी बाणेल, तसतशी भारतीय लोकशाही अभेद्य आणि अभंग होईल. मला जे अधिकार आहेत, ते माझ्या अन्य देशबांधवांनाही असलेच पाहिजेत, असे जेव्हा भारतीय जनसमूह म्हणू लागेल, तेव्हाच जोतीरावांनी पाहिलेले स्वप्न साकार झाले असे यथार्थपणे म्हणता येईल."

(प्रस्तावना, म. फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती १९८८, पृष्ठ १९)

नोगत

जगात अनेक क्रांत्या झाल्या आणि जगाने या क्रांत्यांमधून आपला मानसिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक आणि वैज्ञानिक प्रगतीने सर्वांगीण मानवी विकास साधला आहे. या क्रांत्यांना आपण असे ओळखतो, जसे फ्रेंच राजकीय क्रांती, रशियाची राज्य क्रांती, इंग्लड किंवा पाश्चिमात्य राष्ट्रातील धर्मक्रांती, चीन जपानची आर्थिक क्रांती, जर्मन, अमेरिकेची वैज्ञानिक क्रांती, तसेच इस्लामिक क्रांती, श्वेत क्रांती, हरितक्रांती इत्यादी क्रांतीचा इतिहास आपल्या आज लक्षात येतो.

परंतु भारत देशात मात्र अशी एखादी संपूर्ण बदलाची क्रांती झाल्याचा इतिहास आपणास ज्ञात नाही. ४ हजार वर्षांपूर्वी भारतात आर्य ब्राह्मणांचे इराणमधून आगमन झाले आणि या आर्य ब्राह्मणांनी येथील द्रविड संस्कृती उद्ध्वस्त करून येथील मूळनिवासी शूद्रादि-अतिशूद्र यांना आपले गुलाम केले. त्यांना ३३ कोटी देवांच्या नादी लावून देव-देवळांच्या अज्ञानात ठेवून चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेत जखडून ठेवलेले आहे. त्यांच्या या व्यवस्थेला चार वेद, सहा शास्त्रे, अठरा पुराणे, श्रुती मनुस्मृती या धर्म ग्रंथांचा आधार आहे. हे धर्मग्रंथ शूद्रातिशूद्रांना वाचता येत नाहीत. ती ऐकण्याचा त्यांना अधिकार नाही. ते धर्मग्रंथ साक्षात ईश्वराने निर्माण केले, चातुर्वर्ण्य व्यवस्था ब्रह्मदेवाने निर्माण केली, जातिव्यवस्था जन्माधिष्ठित कर्मवादातून व दैववादामुळे अबाधित आहे. ती ईश्वराने निर्माण केल्यामुळे ती सनातन व अपरिवर्तनीय आहे. तिच्यात बदल होऊ शकत नाही. ती ईशप्रदत्त व नैसर्गिक आहे, म्हणून ती कोणालाही बदलता येत नाही. ती बदलण्याचा कोणालाही अधिकार नाही. अशा प्रकारची या धर्मग्रंथ व धर्मशास्त्रांची शिकवण व धर्मसंस्कार या धर्मग्रंथांतून सर्व चातुर्वर्णावर व जन्मजात जातीय व्यवस्थेवर आजपर्यंत लादले जातात.

या चातुर्वर्णाचे व जातीचे लोक जे की ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र आणि अतिशूद्र एकूण जवळपास सहा हजार जातीचे लोक हे आपापला वर्ण, जन्मजात जातीच्या हक्क आणि कर्तव्याने बांधलेले लोक आहेत. ते हिंदू धर्मसंस्काराचे हक्क आणि कर्तव्याचे पालन इमानेइतबारे आजपर्यंत करीत आलेले आहेत. अर्थात या चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेमुळे, जातीयतेमुळे आपल्यावर काय चांगले व वाईट परिणाम झालेत याचे कोणाला काहीही वाईट वाटत नाही. कारण या चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेत ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य तीन वर्ण हे फायदेमंद वर्ण आहेत. या वर्णव्यवस्थेत, ब्राह्मणवर्णास सर्वांत मोठे सन्मानाचे सर्व अधिकाराचे व सर्व ज्ञान-विद्या ग्रहण करण्याचे, ज्ञानार्जनाचे व शस्त्र, संपत्ती बाळगण्याचे, प्रतिष्ठेचे सर्वोच्च अधिकार प्राप्त आहेत. किंबहुना या चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेचा धर्मग्रंथाचा मुख्य सूत्रधार, धर्मगुरु, पुरोहित, धर्मप्रमुख हा ब्राह्मणच आहे. त्याखालील क्षत्रियास राजसत्ता, अर्थसत्ता, विद्या व शस्त्र धारण करण्याचा मानसन्मानाचा हक्क आहे. त्या दोन वर्णानंतर वैश्यांना अर्थसत्ता व्यापार ज्ञान आणि प्रतिष्ठेचा अधिकार आहे. या वर्णव्यवस्थेचा या तीन वर्णीयांनाच फक्त फायदा होतो. नुकसान काहीच होत नाही. परंतु शूद्रांना वरील तीन वर्णींची फक्त सेवा करण्याचा हक्क आणि अधिकार किंवा कर्तव्य आहे. त्यास धनसंचय करता येणार नाही. त्यास

ज्ञान शिक्षण घेता येणार नाही. त्यास व्यापार राजसत्ता नाही. शस्त्र बाळगण्याचादेखील हक्क नाही. त्याला फक्त वरील तीन वर्णीयांची मागील जन्मातील कर्माचे (पापाचे) फळ म्हणून ते फेडण्यासाठी हा जन्म मिळाला. ते पापाचे फळ नम्रपणे फेडणे म्हणजे आपण मुक्त होऊन पुढील जन्मी आपणास उच्च वर्ण मिळेल ही धर्माची शिकवण ध्यानात ठेवून शूद्र वर्णाचे पालन करणे हे धर्मपालन व धर्मकर्तव्य आहे, असे समजून धर्मनिष्ठ राहाणे म्हणजे या शूद्र जन्माचे सार्थक आहे.

हे चार वर्ण म्हणजेच सवर्ण आहेत. शूद्रानंतरचा अतिशूद्र चांडाळ अस्पृश्य वर्ग म्हणजे अवर्ण, हिंदू धर्माच्या चार वर्णाच्या बाहेरील, सवर्णाच्या धर्मवर्तुळाबाहेरील वर्ग, ज्याचा स्पर्श चालत नाही, ज्याची सावली चालत नाही, ज्यांची थोडीही जाणीव ठेवून कोणत्याच प्रकारची दखल घेतली जात नाही, ज्याची माणूस म्हणून त्याच्या अस्तित्वाची दखल घ्यायची नाही, असा जाणूनबुजून दुर्लक्षित ठेवलेला वर्ग, म्हणजे ज्याला धर्मग्रंथाच्या भाषेत फक्त अंत्यज, दस्यू, दास, चांडाळ, श्वापद, सोपाक, श्वान, हरिजन किंवा अस्पृश्य म्हणतात. म्हणजेच महार, मांग, ढोर, चांभार, भंगी, भिल्ल, आदिवासी, कैकाडी, पारधी, वड्डर, भटके इत्यादी ज्यांची फक्त धार्मिकदृष्ट्या उपेक्षाच करावी, तिरस्कार करावा, मानहानी करावी, असा अस्पृश्यवर्ग ज्या अश्पृश्य जातीची साधी दखलसुद्धा घेऊ नये किंवा त्यांच्याप्रती थोडीसुद्धा कोरडी सहानुभूती व्यक्त करू नये. तिरस्कार व द्वेषाने सतत उपेक्षाच करावी. अशा तिरस्करणीय जातीची हिंदू धर्मवर्तुळाबाहेरील टाकाऊ कचऱ्यासारखी किंमत केली आहे.

या उपेक्षित अस्पृश्य जातीची संख्यादेखील फार मोठी आहे. या जातींना कोणतेच स्थैर्य नाही, शिक्षण, धनसंपत्ती, सत्ता, प्रतिष्ठा आणि स्वत:च्या सुरक्षेसाठी शस्त्र बाळगणे यापासून या जाती वंचित तर आहेतच. पण आपण या हिंदू धर्म जाती वर्णव्यवस्थेत अत्यंत खालच्या खोल गर्तेत दबलेले आहोत. सवर्ण हिंदूचे गुलाम, मानसिक गुलाम आहोत याचेदेखील भान हजारो वर्षांपासून ते आजपर्यंत या जातींना आलेले नाही. असे हे बेभान व मदहोश झालेले शूद्रादी अतिशूद्र लोक उपेक्षित आहेत. ज्याप्रमाणे अपघाताने एखाद्या माणसाची स्मरणशक्ती नष्ट होते व तो आपले स्वत्व, अस्तित्व, सर्वस्व विसरून जातो तो भ्रमिष्ट अवस्थेत (कोमात) गेलेला असतो. अशी माणसे जिवंत असून निर्जीव जीवन जगतात. अशी ही उपेक्षित जातीची अवस्था येथील हिंदू धर्माच्या या चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेमुळे झालेली आहे. ही एक धर्मग्लानी आहे. ही बाब त्यांच्या अद्याप लक्षात आलेली नाही. ही एक फार मोठी मानसिक गुलामगिरी आहे. या मानसिक गुलामगिरीची, धर्मग्लानीची जाणीव या उपेक्षित जातीला करून देणे हे मानवतेचे प्रथम कर्तव्य आहे. ते धर्म कर्तव्य या पुस्तकाच्या महानायकाने केलेले आहे. या चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेची ब्राह्मणी धर्मग्रंथाची, देवाची, देवळांची व दैववादाची कर्ममार्ग, ज्ञानमार्गाची ब्रह्मषड्यंत्ररूपी हिंदूधर्माची चिरफाड या थोर महात्म्यांनी चांगल्या प्रकारे केलेली आहे. हे ब्राह्मणाचे हिंदू धर्माच्या रूपाने षड्यंत्र आहे. हे षड्यंत्र सर्व उपेक्षित जातींच्या लक्षात यावे. आपल्या मानसिक गुलामीतून या सर्व जाती जागृत होऊन त्यांनी आपले नीतिमान संस्कारक्षम मानवी नवजीवन उन्नत करून जगावे आणि जगात

सर्वत्र नीतिन्यायाचे निर्मिकाचे राज्य यावे अशी त्यांची तळमळ होती. धर्म काय असतो? कशासाठी असतो? कसा असतो? कोणासाठी असतो? सत्य काय आहे? धर्माची आवश्यकता काय? आणि मानवी जीवनाचे सार्थक कशात आहे? याबद्दल महात्मा फुल्यांनी आयुष्यभर चिंतन मनन करून हिंदू धर्मरूपी ब्राह्मणी कपटकारस्थानाविरुद्ध उभी हयात संघर्ष केला. या संघर्षातील चिंतनातून मानवांनी मूर्तिपूजा, व्यक्तिपूजा, नाकारुन बहुईश्वरवाद, लाथाडून, एका निर्मिकाचे भय मनी बाळगून एकमेकांशी बंधुभावाप्रमाणे सत्यधर्माने वागावे हा निष्कर्ष काढला. त्यांच्या या धर्मसंघर्षामुळे भारतात आजपर्यंत न झालेल्या धर्मक्रांतीचे बीजारोपण झाले आहे. पुढील २०-२५ वर्षांत तथाकथित कल्पित हिंदू धर्माविरुध्द निश्चितच धर्मक्रांती झाल्याशिवाय राहाणार नाही. आज या उपेक्षित, अडाणी, अज्ञानी जातींना धर्माची, नीतिमत्तेची फारच आवश्यकता आहे. ही आवश्यकता कशी पूर्ण होईल? धर्म हा मानवाच्या सर्वांगीण उन्नती व विकासाची सांस्कृतिक नीतिमूल्य, करूणा आणि ज्ञानाची गुरुकिल्ली आहे. परंतु त्याचे महत्त्व व आवश्यकता या गुलाम मानसिकतेच्या धर्मग्लानीत गेलेल्या अडाणी, उपेक्षित, शूद्रातिशूद्रांना, अस्पृश्यांना कसे कळणार? कधी पटणार? हे कळण्यासाठी त्यांना इतिहासाचे, समाजशास्त्राचे, अर्थशास्त्राचे, राज्यशास्त्राचे नंतर धर्मशास्त्राचे पहिलीपासूनचे धडे द्यावे लागतील. म्हणजे वर्ग पहिलीपासून ते किमान १२वीपर्यंत जो विद्यार्थी ज्ञानार्जन करून पदवी व नंतर पदव्युत्तराचे शिक्षण अध्ययन करतो. स्वत:च्या पायावर उभे राहून पुढील पायरीवरून नव ज्ञानदृष्टीचे तात्त्विक, सैद्धान्तिक, व्यावहारिक आणि आचरणाचे धडे शोधण्याचा प्रयत्न करतो व ते आचरणात आणण्यासाठी धडपडतो, संघर्ष करतो. अगदी त्याचप्रमाणे महात्मा फुलेंनी गुलामगिरीपासून 'शेतकऱ्यांचा आसूड' ते 'सत्यधर्मा'पर्यंत जी मांडणी केलेली आहे, ती त्यांच्याच भाषेतील सार रूपाने या सामान्य व उपेक्षित जातीपर्यंत पोहोचवावी या प्रामाणिक हेतूने 'भारतीय धर्मक्रांतीचे प्रणेते' हे पुस्तक प्रसिद्धीस आणले आहे. या ठिकाणी काही वेगळा नवा शोध किवा विचार मांडायचा नाही. कारण महात्मा फुल्यांचे समग्र वाङ्मय तर शासनाने प्रसिद्ध केलेलेच आहे. परंतु एवढा मोठा ग्रंथ सामान्य जनाला व सामान्य कार्यकर्त्याला सतत जवळ बाळगणे शक्य होत नाही. म्हणून त्यांच्या विचाराचा प्रचार व प्रसार व्हावा तसा झाला नाही. करिता महात्मा फुलेच्या तात्त्विक मांडणीचे एक छोटेखानी पुस्तक व तेही स्वस्त दराने कार्यकर्त्यांजवळ सतत राहावे, त्यांचे सार्वजनिक वाचन व्हावे व अडाणी-उपेक्षित समाजास ते चटकन समजावे व समजूनउमजून तो धर्मक्रांतीस तयार व्हावा. म्हणून हे पुस्तक ना नफा ना तोटा या तत्त्वावर प्रसिद्ध केले आहे, त्याचे स्वागत होईल ही अपेक्षा!

– बी एस कांबळे, पाथरीकर

"तूं सागर करुणेचा देवा तुजलाचि दु:ख सांगावें।"
"तुजवांचून इतरातें दिनमुख पसरोनि काय मागावें।"

(ब्राह्मणाचे कसब, म.फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ ४१)

जगत्कर्ता ईश्वर, सर्व जगाचा चालक आणि तोच सर्वांचा बुद्धिदाता आहे. त्यालाच आम्हा शूद्रांची दया आल्यावरून त्याने आपल्या परमप्रिय इंग्रज लेकरास राजा करून आम्हा क्षत्रियांस ब्रह्मराक्षसाच्या दाढेतून ओढून काढण्याकरिता हिंदुस्थानात पाठविले आहे व हे दयाळू इंग्रज लोक आम्हा गांजलेल्या अज्ञानी लोकांस खरे ज्ञान शिकवूं लागल्यामुळे ब्राह्मणानीं बनविलेल्या मतलबी कुटापासून स्वतंत्र होण्याचे नेहमी आमच्या मनांत डोहाळे होऊ लागले आहेत. ब्राह्मणाच्या कुटाविषयी थोडासा येथे मासला लिहितो; तो येणेप्रमाणे :-

या जगातील सर्व देशाचे इतिहास एकमेकांसी ताडून पाहता या हिंदुस्थानात मात्र ब्राह्मणांनी आपल्यास मोठ्या दिमाखाने उंच मानून परभू, कुणबी, माळी, मांग आणि महार इत्यादी जातीचे हाडवैरी असल्याप्रमाणे त्यांचा मनापासून द्वेष करून त्यास इतके नीच मानण्याचे कारण काय असावे, असे माझ्या मनात नेहमी घोळत होते. याविषयी इतर भाषेतील ग्रंथांवरून व ब्राह्मणांच्या एकंदर शूद्रासी आचरणावरून असे सिद्ध होते की, ब्राह्मण लोकांचा या देशाशी काहीच संबंध नसता ब्राह्मणांनी केवळ लोभाने या देशात एकाएकी लागोपाठ हल्ले करून ज्या ज्या वेळी जे जे लोक या क्षेत्री हल्ल्यामध्ये सापडले त्यास कैद करून ब्रह्मराजाने त्या, सर्वांचे दास केले व त्यांनी तसेच चिरकाळ ब्राह्मणांच्या दास्यत्वांत राहावे म्हणून पुन्हा त्यात ब्रह्माने सत्तेच्या मदाने कायदे करून त्यांची अनेक पुस्तके करून त्यात अनेक तऱ्हेचे भेद करून ठेवले. नंतर काही दिवसांनी वेळ पाहून त्यास भेद म्हणण्याचे सोडून वेद म्हणण्याचा प्रचार घातला असावा. ब्रह्मराजा मरताच बाकीच्या उरल्या क्षत्रियांनी ब्राह्मणाच्या हाती सापडलेल्या बांधवास ब्राह्मणाच्या दास्यत्वापासून सोडविण्याविषयी परशुरामासी एकविस वेळा इतके निकराने लढले की त्यांचे अखेर महाअरी असे नाव पडले व त्या शब्दाचा पुढे महार असा अपभ्रंश झाला व त्या महाअरी क्षत्रियांसी लढता लढता परशुरामाचे इतके लोक मारले गेले की, ब्राह्मणापेक्षा ब्राह्मण विधवा यांचा इतका भरणा वाढला की, त्यांची नीट रितीने व्यवस्था कशी ठेवावी याची मोठी पंचाईत येऊन पडली. शेवटी अखेरीस ब्राह्मण स्त्रियांचा पुनर्विवाह अगदीच बंद केला तेव्हा थोडेसे लागी लागल्यासारखे झाले. नंतर दास केलेल्या व महाअरी क्षत्रियांचा अमर्याद द्वेष करून पहिल्यास भेद वाचून पाहण्याची मनाई व दुसऱ्याचा स्पर्श होऊ न देण्याची वहिवाट चालू करून मनूसारख्या इतर क्रूर राजांनी मनास मानेल तशी सूड घेण्याजोगी ज्यात ब्राह्मणांचे फक्त हित अशी नवनवी कलमे घरातल्या घरात बनवून बनवून ग्रंथाचे पोटात कोंबून काही कालानंतर दास केलेल्या सर्व क्षत्रियांस लटकेच उठविले की, हे ग्रंथ स्वत: देवाने लिहून ठेविले असे दाखवून मोठा धार्मिकपणाचा डौल घालून त्या दासांच्या मनात तेच उत्तरोत्तर बिंबविण्याची सुरूवात केली. एवढेच करून स्वस्थ

राहिले असे नाही, पण त्यांनी अखेरीस राहिलेल्या शेषद्वेषाचा सर्प कल्पून त्याचा बिछाना करून त्यावर सचिदानंद नारायणाच्या मूर्तीस उताणे पाडून त्याच्या बेंबीचा देठ बाहेर ओढून काढून त्यांचे शेवटी कमळ करून त्यावर चार तोंडाचा ब्रह्मा बसवून हा देवाचा लेक त्याने हे सर्व भेद केले. देवाच्या लेकापुढे कोणाचे काय चालणार? अशा नाना प्रकारच्या थोतांडी खोट्या गोष्टी बनवून दास केलेल्या क्षत्रियास हळूहळू हे ईश्वरदत्त आहेत म्हणून भासवून शिकवून त्या सर्व क्षत्रियांची धर्माच्या थापीने अशी माणसाची कणसे करून टाकली आहेत हे सर्वांस माहीतच आहे. यापुढे जनाची तर नाहीच, परंतु मनाचीसुद्धा काडीमात्र लाज न धरिता शूद्र ब्रह्माच्या पायापासून जन्म पावले असे कोठे कोठे ग्रंथात कोंबून लिहिले आहे. काय पायापासून शूद्रपुत्र प्रसविणे ही गोष्ट लहाण अचंब्याची आहे असे माझ्याने म्हणवत नाही! परंतु जन्म देणे हा स्त्रियांचा धर्म असून शुद्ध ब्रह्मपुरुषाच्या पायापासून मूल जन्मविण्याने या जगात सर्वत्र जो सृष्टिक्रम चालत आला आहे त्याला बाध येतो. तसेच चालण्याचे काम पायाचे असून त्या पायापासून शूद्रपुत्र जन्मविला व त्याचप्रमाणे ब्रह्माच्या मुखापासून ब्राह्मण जन्मविला असे जर खरे आहे तर ब्रह्मांचे मुख इतर दुसरे तत्संबंधी व्यापार करीत होते असे त्याच्या शिष्यमंडळीस कबूल करावे लागेल. यावरून असे पूर्ण सिद्ध होते की चार घरच्या चार पोरी मिळून घरातल्या घरकुंडात बराच लटक्यामुटक्यांचा खेळ खेळल्या. असो, याविषयी जास्त चिकित्सा करून फटफजिती करीत बसणे त्यापेक्षा त्याची क्षमा करून बाकीचे सर्व सुज्ञ वाचकांकडे सोपवितो.

(पवाडा छ.शिवाजीराजे भोसले प्रस्तावना, म.फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ ८)

ब्राह्मण आपला कावा सर्व जातीच्या लोकांशी सारखा चालवीत नाहीत. कुणबी, माळी वगैरे शूद्र लोकांत त्यांचे भटपण फार चालते आणि ते इतर जातीच्या विशेषकरून सांप्रतकाळच्या सुधारलेल्या लोकांस फारसे ठाऊक नाही. जे विद्या शिकून सुधारले आहेत त्यांच्यामध्ये भटजीबुवांचे माहात्म्य दिवसेंदिवस कमी होत चालले आहे, परंतु अशी गोष्ट शूद्र जातीत नाही.

(प्रस्तावना ब्राह्मणाचे कसब, म.फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ ४३)

या देशात भट लोकांचे राज्य होऊन सुमारे तीन हजार वर्षांपासून अधिक काळ लोटून गेला असावा, असे अनुमान होते. ते लोक परकीय देशातून येऊन या देशातील मूळचे राहाणारे लोकांस जिंकून त्या सर्वांस त्यांनी आपले दास केले व त्यास अनेक तऱ्हेची क्रूर शासने दिली. पुढे काही काळानंतर त्या लोकांस या गोष्टीचे विसर्जन झालेसे पाहून भट लोकांनी परकीय देशातून येऊन या देशातील मूळचे लोकांस जिंकून त्यास दास केल्याचे मुळीच लपवून ठेविले. त्या लोकांनी आपली वजनदारी या लोकांचे मनावर बसवावी याकरिता जेणेकरून आपले मात्र हित होईल असे नाना प्रकारचे उपाय योजले व ते सर्व सिद्धीस जात गेले, कारण त्या वेळेस ते लोक सत्तेच्या संबंधाने पूर्वी पराधीन झालेलेच होते व पुढे त्यास भट लोकांनी ज्ञानहीन करून टाकिले, यामुळे भट लोकांचे पांचपेंच त्यांचे लक्षात मुळीच आले नाहीत. त्यांनी त्यांच्यावर वर्चस्व मिळवून त्यास अक्षय आपले ताब्यात ठेवण्याकरिता केवळ स्वहितास अनुलक्षून पुष्कळ बनावट ग्रंथ करून

ते आपणा सर्वांस ईश्वरापासून प्राप्त झाले. असे त्या वेळचे अज्ञानी लोकांस सांगून त्यांचे मन सर्वस्वी वळविले. त्या ग्रंथात त्यांनी असे लिहिले की, शूद्रांस ईश्वराचा उत्पन्न करण्याचा हेतू इतकाच आहे की, त्यांनी सदासर्वदा भट लोकांच्या सेवेत तत्पर असावे व जेणेकरून त्याची मर्जी खूश राहील असे करावे म्हणजे ते ईश्वराला पावन होऊन त्यांचे देहाचें व जन्मास येण्याचे सार्थक झाले. आता कोणी या ग्रंथाविषयी थोडासा विचार केला असता ते कितपत खरे आहेत व ते ईश्वरापासून आले असावे किंवा कसे, हे लागलीच कळून येईल. अशा ग्रंथापासून सर्वशक्तिमान, सर्व जगाचा व त्यातील सर्व वस्तूंचा उत्पन्नकर्ता जो परमेश्वर त्याच्या समसृष्टीला मोठे गौणत्व आणले, असे आमचे हे हल्लीचे शहाणे भट बंधु, ज्यास बंधु म्हणण्यास मोठी लज्जा प्राप्त होती, कारण त्यांनी एके वेळी शूद्रादि अतिशूद्रास फार दु:खे दिली व हल्लीही ते धर्माच्या योगाने त्यापासून दु:खे सोशीत आहेत आणि एकमेकास दु:ख देणे हा बंधुधर्म नव्हे, तथापि त्यांस आम्हा सर्वांचे उत्पन्नकर्त्याच्या संबंधाने बंधु म्हणणें भाग पडते; तर तेदेखील उघड रितीने असे म्हणण्यास सोडणार नाहीत, मात्र त्यांनी स्वहिताकडे लक्ष न देता केवळ न्यायास अनुसरुन विचार केला पाहिजे.

असे जर आहे तर ते ग्रंथ आमचे शहाणे इंग्रज, फ्रेंच, जर्मन, अमेरिकन व दुसरे विद्वान लोक पाहून (ते) शुद्ध मतलबी आहेत. ज्यात सर्व प्रकारे ब्राह्मणाचे महत्त्व सांगून त्यास त्यांची लोकांचे मनावर वजनदारी बसावी याजकरिता ईश्वरापेक्षादेखील श्रेष्ठ मानिले आहेत, असे संमत दिल्यावाचून राहाणार नाही. त्यातून वर सांगितलेल्या लोकांपैकी इंग्रज लोकांनी तर पुष्कळ ठिकाणी इतिहास वगैरे ग्रंथात भट लोकांनी स्वहितास्तव इतर लोक, म्हणजे शूद्रांदिअतिशूद्र लोक ह्यास आपले गुलाम करून टाकिले आहे. असे संमत दिलेलेच आहे. अशा ग्रंथापासून ईश्वराच्या वैभवाला केवढा निचपणा भट लोकांनी आणिला आहे बरे? ज्या ईश्वराने शूद्रादिअतिशूद्रास व इतर लोकांस आपण निर्माण केलेल्या सर्व सृष्टीतील वस्तूंचा सारख्या रितीने उपभोग घेण्याची मोकळीक दिली असून भट लोकांनी त्याचे नावांचे खोटे ग्रंथ बनवून त्यामध्ये सर्वांचे हक्क रद्द करून आपणच अग्रगण्य होऊन बसले. यावर आमचे कोणी भट बंधू अशी शंका घेतील की, हे ग्रंथ जर खोटे आहेत तर त्यावर शूद्रादिअतिशूद्र यांचे पूर्वजांनी कसा विश्वास ठेवला व हल्लीही त्यापैकी पुष्कळ कसा विश्वास ठेवतात? तर त्याचे उत्तर असे आहे की, आताच्या या सुधारलेल्या काळात कोणावर कांही जुलूम नसून सर्वांस आपल्या मनातील विचार स्पष्ट रितीने लिहिण्याची अथवा बोलण्याची परवानगी असून एखाद्या शहाण्या गृहस्थाकडे कोणी लबाडाने एखाद्या मोठ्या गृहस्थाच्या नावाचे खोटे पत्र जरी आणले, तथापि त्यास कांही वेळपर्यंत त्यावर विश्वास ठेवावा लागतो व वेळेनुसार तोही फसला जातो. अशी जर गोष्ट आहे तर शूद्रादिअतिशूद्र एकेवेळी भट लोकांचे जुलमाचे तडाख्यात सापडल्यामुळे व त्यास त्यांनी सर्वस्वी अज्ञानी करून सोडिल्यामुळे आपले हिताकरिता समर्थाचे नावाचे खोटे ग्रंथ करून त्याजकडेस, त्यांची मने वळवून त्यास फसविले व अद्यापही त्यापैकी कित्येकास भटलोक हल्ली फसवितहेत. हे शुद्ध वर सांगितलेल्या प्रकाराप्रमाणे आहे. भट लोक आपले पोट भरण्याकरिता आपल्या स्वार्थी ग्रंथातून वारंवार

जागोजागी अज्ञानी शूद्र लोकांस उपदेश करितात. त्यामुळे त्यांच्या मनामध्ये त्याविषयी पूज्य बुद्धी उत्पन्न होऊन त्यांस त्यांनी (भट लोकांनी) ईश्वरालाच मात्र जो योग्य सन्मान तो आपणास देवविण्यास लाविले आहे. हा काही लहानसहान अन्याय नव्हे. याजबद्दल भटलोकांस ईश्वराजवळ जवाब द्यावा लागेल.

(प्रस्तावना, गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङ्मय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ ८७-८८)

असे जर आहे तर हल्लीचे शूद्रादिअतिशूद्र यांची अंत:करणे आपण ज्यांचे वंशात उत्पन्न झालो, व ज्यांचे व आपले रक्तमांस एकच आहे, हा विचार जेव्हा त्यांचे मनामध्ये येतो, तेव्हा त्यांची दु:खे ऐकून परम दु:खित होत असतीत यात मोठे आश्चर्य असे काही नाही. एके वेळी भट राज्यात त्यांच्यावर जे कांही प्रसंग गुदरले होते त्यांची आठवण झाली असता आमची मने भयभीत होऊन आमचे अंगावर रोमांच उभे राहातात व मनामध्ये लागलीच असे विचार येतात की, ज्या प्रसंगाची आठवण आम्हास जर इतकी दु:खदायक होती, तर ज्यांनी ते प्रसंग सोसले असतील त्यांच्या मनाची काय स्थिती झाली असेल. हे त्यांचे त्यांना ठाऊक. याविषयी चांगले स्पष्ट उदाहरण आमच्या भटबंधूच्याच ग्रंथामध्ये सापडते असे की, या देशातील मूळचे रहिवाशी क्षत्रिय लोक यांजबरोबर भट लोकांचा मुख्याधिकारी परशुराम नावाच्या गृहस्थाने किती क्रूरता दाखविली, हे या ग्रंथात जाणविलेच आहे. तथापि त्याचे क्रूरतेविषयी इतके समजले आहे की, त्याने पुष्कळ क्षत्रिय लोकांचे प्राण घेऊन त्यांचे अनाथ झालेल्या स्त्रियांपासून त्यांची लहान लहान चारचार, पाचपाच महिन्यांची गरीब बिचारी निर्दोषी बालके हिसकावून घेऊन अंत:करणात काही द्रव न पावता, त्यांचे प्राण की हो मोठे दुष्ट रितीने हरण केले. तो दुष्ट इतकेच करून राहिला असे नाही. तर त्याने कित्येक, आपले पतीच्या मृत्यूमुळे दीन झालेल्या स्त्रिया, आपले पोटात संभवलेल्या गर्भाच्या संरक्षणार्थ रानोमाळ मोठ्या क्लेशाने पळत असता त्यांचा पारध्याप्रमाणे पाठलाग करून त्यांस पकडून आणून त्यांचे प्रसूतकाळी त्यांस पुत्र झाला असे ऐकिले मात्र पुरे की, लागलीच येऊन त्यांचे प्राण घ्यावे. येणेप्रमाणे हकिगत भट लोकांचे ग्रंथात आढळते, परशुरामाने एकवीस वेळा क्षत्रिय लोकांचा मोड करून त्यांची वाताहत केली व त्यांचे हतभागी स्त्रियांचे लहान लहान मुलांस मारिले, यांच्यात मोठा पुरुषार्थ केला व तो इतर जनास माहीत होण्याकरिता भट लोकांनी आपले ग्रंथात लिहून ठेविला. कारण परशुरामाने जेव्हा त्या गरभारशा स्त्रियांचा पाठलाग केला तेव्हा त्यांना किती दु:ख झाले असेल बरे? स्त्रीजातीस बहुत करून पळण्याची मारामार, त्यांतून त्यापैकी कित्येक मोठ्यांच्या व कुलीन स्त्रिया असल्यामुळे घराचा उंबरादेखील ज्यांस ठाऊक नाही, जे काही त्यां लागेल ते सर्व गडीमाणसे आणून देत; सारांश ज्यांनी पतीचे श्रेय चिंतून त्यांचे जीवावर सुखात दिवस काढिले, तर त्याजवर पोटातील गर्भाचे ओझे घेऊन सूर्याच्या प्रखर उन्हात आडमार्गाने पळण्याचा प्रसंग गुदरणे म्हणजे त्यास महासंकटकाळच ओढवला असे म्हटले पाहिजे. त्यांस पळण्याची सवय मुळी नसल्यामुळे पायांत पाय गुंतून धडाधड ठेचा लागून कधी खडकांवर, कधी डोंगराचे कपारीवर पडत असील आणि

तेणेकरून काहींच्या कपाळास, काहींच्या कोपरास, काहींच्या गुडघ्यास व काहींच्या घोट्यास लागून रक्ताच्या धारा चालत असतील व परशुराम मागून येत आहे हे ऐकून तसेच घाबरे घाबरे पळत असतील, मार्गाने जात असता त्यांच्या कोमल पायामध्ये काटे टोचून काटेरी झाडांनी अंगावरची वस्त्रे फाटून त्यांची शरीरे भोसकली असतील व तेणेकरून शरीरातून रक्त वाहवले असेल. त्यांचे उन्हामध्ये पळता पळता पाय चटचट पोळून त्यांच्या कमळाच्या देठासारखी सुकुमार नीलवर्ण कांति परम आरक्तता पावली असेल व तोंडास फेस येऊन डोळे पाण्याने गच्च भरून आले असतील. तोंडाकडेस एक एक दोन दोन दिवस पाणीदेखील नेले नाही, सबब कलमल वाटून पोटातील गर्भ पोटात गडबड फिरत असतील, त्यांस असे वाटले असेल की, आता धरणी जर फाटते तर फार बरे होईल म्हणजे आत आम्ही उडी टाकून या दुष्टापासून मुक्त होऊ. त्यांनी डोळे भरुन आणून ईश्वराची प्रार्थना केली नसेल काय? की हे प्रभो आमच्यावर काय हा कहर गुदरविलास. अरे!! आम्ही स्वत: बलहीन म्हणून आम्हांस अबला म्हणतात व आम्हांस आमचे पतीचे जे काही बल होते तेही या दुष्टाने हरण केले. असे तुला माहीत असतां निर्दय होऊन आमचा किती तरी अंत पहातोस; अरे, आमचे पतीचे ज्याने प्राण घेऊन आम्हा अबलावर शस्त्र धरिले व त्यांजमध्ये जो मोठा पुरुषार्थ मिरवितो अशा दुष्टाचे अपराध पाहून एवढा तू समर्थ असता तोंडात बोट घालून स्तब्ध बसलास काय !

(प्रस्तावना, गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङ्मय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ ९१-९२)

याप्रमाणे भट लोकांचा मुख्याधिकारी परशुरामाने शेकडो क्षत्रिय लोक मारून त्यांच्या बायकामुलांची दुर्दशा करून टाकिली व त्यास हल्ली भट लोकांनी शूद्रादि अतिशूद्र लोकांस सर्व शक्तिमान परमेश्वर, सर्व जगाचा उत्पन्नकर्ता असे म्हणविण्यास लाविले आहे, हे मोठे आश्चर्य आहे. परशुरामाच्या पाठीमागे भट लोकांनी त्यांस कमी छळिले असे नाही, तर त्यांनी आपल्याकडून जितके छळता येईल तितके छळिले. त्यांनी त्या लोकांपैकी बरेच लोकांस त्वेषामुळे त्यांची दुर्दशा करून जिवंतच इमारतीचे पायांत दडपीत, याविषयी या ग्रंथात लिहिलेच आहे. त्यांनी लोकांस इतके तुच्छ मानावे की, एखादे वेळेस कोणी शूद्र नदीकाठांवर आपली वस्त्रे धूत असतां त्या स्थळी जर एखादा भट आला, तर त्या शूद्रांस आपली सर्व वस्त्रे गोळा करून, बऱ्याच दूर अंतरावर, जेथून भटाच्या अंगावर पाण्याचा शिंतोडा येण्याचा संभव नसेल, अशा स्थळी जाऊन आपली वस्त्रे धुवावी लागत असे. तेथून जर भटांच्या अंगावर पाण्याचा शिंतोडा आला. अथवा आला असा खोटा भास झाला, तर त्या भटाने अग्निसारखे रागाने तप्त होऊन जवळचे भांडे त्यांचे मस्तक रोखून मोठे त्वेषाने मारावे. त्याजमुळे त्यांचे मस्तक रक्तबंबाळ होऊन मुर्च्छित होताना जमिनीवर धाडकन पडावे, पुढे काही वेळाने शुद्धीवर येऊन आपली रक्ताने भरलेली वस्त्रे घेऊन निमूटपणे घरी जावे. सरकारास जर कळवावे तर सर्व भटशाई पडली, उलटी त्यासच सजा देणार; हर ! हर ! परमेश्वर केव्हढा हा अन्याय! असो. एक दु:ख आहे म्हणून सांगावे, अशी व यापेक्षा अधिक दुसरी पुष्कळ दु:खे शूद्रादी अतिशूद्रास सोसावी लागत असत.

(गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङ्मय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ ९३-९४)

बाकी जेवढे महाअरी परशुरामाने रणांगणी कैदी केले तेवढ्यांपासून परशुरामाने, त्यांनी कधी पुन: ब्राह्मणांवर कंबरा बांधू नयेत म्हणून क्रियाभाक घेऊन, एकंदर सर्वांच्या गळ्यात एक एक काळ्या सुताचे दोऱ्याचे चिन्ह घालून, त्यांचा, त्यांचे शूद्र बांधवांनीसुद्धा त्यांना स्पर्श करू नये म्हणून प्रतिबंध केला. नंतर परशुरामाने त्या महाअरी क्षत्रियास, अतिशूद्र, महार, अत्येंज, मांग आणि चांडाळ म्हणण्याचा प्रचार घालून, त्यांस इतकी पीडा देण्याची वहिवाट घातली की, तिला या जगात दुसरी तोडच सापडणे नाही. उदाहरण :- या निर्दयाने महार, मांग लोकांचा सूड उगविण्याच्या हेतूने आपल्या लोकांचे मोठमोठे इमारतींच्या पायामध्ये कित्येक मांगास त्यांचे स्त्रियांसह उभे करून, त्यांचे केविलवाणी ओरडण्याची कोणास दया येईल याजकरिता त्यांचे तोंडात तेल व शेंदूर ओतून त्यास जिवंतच त्या पायामध्ये दडपण्याची वहिवाट घातली व ती अति क्रूर चाल मुसलमानांचे जसजसे प्राबल्य होत चालले तसतशी आपोआप बंद झाली.

(गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ १२०)

आज भट लोकांपेक्षा शूद्रादिअतिशूद्र लोकांचा भरणा सुमारे दसपट अधिक असून भट लोकांनी शूद्रादि अतिशूद्र लोकांस कसे धुळीस मिळविले असते? त्याचे उत्तर असे आहे की, एक शहाणा मनुष्य दहा अज्ञानी मनुष्यांचे आपणाकडेस मन वळवून त्यास तो आपल्या ताब्यात ठेऊ शकतो. आणखी दुसरे असे की, ती दहा अज्ञानी मनुष्ये जर एकाच मताची असती तर त्यांनी त्या शहाण्या मनुष्याचे काही चालू दिले नसते; परंतु ते दहा जण निरनिराळे दहा मतांचे असल्यामुळे शहाण्या मनुष्यास त्यांस फसविण्यास काहीच अडचण पडत नाही. त्याचप्रमाणे शूद्रादि अतिशूद्रांची मते एकमेकांस मिळू नये म्हणून पूर्वी भट लोकांनी एक मोठा धूर्त कावेबाज विचार शोधून काढिला. त्या लोकांचा समाज जसा जसा वाढत चालला त्याप्रमाणे भट लोकांस भिती वाटू लागली आणि त्यांनी त्यांच्यामध्ये परस्पर वाकडेपणा राहील अशी कांही तजवीज योजली, तरच आपला येथे राहाण्याचा टिकाव लागून सदासर्वदा ते लोक वंशपरंपरेने आपले व आपले वंशजांचे गुलामगिरीत राहून आपणास कांही श्रम न करिता त्यांचे निढळ्याचे घामाने मिळविलेले उत्पन्नावर बिनधास्त मौज मारिता येतील, हा त्यांचा विचार सिद्धीस जाण्याकरितां जातिभेदाचे थोतांड उपस्थित करून, त्यांजवर अनेक स्वहितसाधक ग्रंथ केले व ते त्या अज्ञानी लोकांचे मनात भरविले. त्यापैकी जे लोक भट लोकांबरोबर मोठे निकराने लढले त्यांचा त्यांनी एक वेगळाच वर्ग केला. त्यांचा पुर्तेपणी सूड उगवण्याकरिता त्यांस व त्यांची जी पुढे संतती होईल तिजला त्यांच्यातीलच लोकांनी म्हणजे हल्ली ज्यांस माळी, कुणबी वगैरे म्हणतात, तर त्यांनी त्यांचा स्पर्शदेखील करू नये असे भट लोकांनी त्यांचे मनात भरविले. असे जेव्हा झाले तेव्हा अर्थातच त्यांचा व्यापार वगैरे बंद होऊन अन्नास मोताद झाले, त्यामुळे त्यांस मेल्या गुरांचे मांस खाणे भाग पडले. हे त्यांचे कृत्य पाहून हल्लीचे शूद्र जे आपणास मोठ्या अहंपणाने

माळी, कुणबी, सोनार, शिंपी, लोहार, सुतार इत्यादि मोठमोठ्या संज्ञा केवळ तो तो धंदा केल्याचे योगाने म्हणवून घेतात तर तेच लोक आपले पूर्वज एकाच घराण्यातील असता त्यांचे पूर्वज स्वदेशासाठी भट लोकांशी मोठ्या निकराने लढले, सबब भट लोकांनी त्यांची अशी दुर्दशा (म्हणजे व्यापार बंद) करून त्यांस अन्नअन्न करावयास लाविले, ते आतील गुह्य त्यांच्या लक्षात न येता ते (मांग व महारांना म्हणजे मुळ क्षत्रियांना अस्पृश्य कसे केले व त्या दोघातही पुन्हा कसा भेद केला याबाबत) त्यांचा भट लोकांचे सांगण्यावरून द्वेष करावयास शिकले. (गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ ९४-९५)

सांख्यमुनिसारख्या विचारी सत्पुरुषांनी ब्राह्मणांच्या वेदमंत्रजादूविधिप्रमाणे देव्हारा फिरवून गुराढोरांचा वध करून ढवरे व पालेजत्रांच्या निमित्ताने गोमांस खाणाऱ्या, गर्विष्ठ, दांभिक, मतलबी, अनाचारी, इत्यादी दुर्गुणांनी भरलेल्या अशा ब्राह्मणांनी केलेल्या एकंदर सर्व चेटकांनी भरलेल्या ग्रंथांच्या मुखावर तेल काजळाचे माखण करून बहुतेक ब्राह्मणांस शुद्धीवर आणून त्यांस आपले धर्मानुसारी केले. परंतु त्यातून कित्येक उरलेले कुतर्की ब्राह्मण कर्नाटकांत पळून गेल्यानंतर त्या आपल्या ब्राह्मणजातीच्या दुष्ट कर्माची सर्व ठिकाणी फजिती व निंदा होऊ लागली, व बुद्धधर्माचा प्रसार होत चालला, हे पाहून त्यास सहन होईना. त्याने आपल्या लोकांचा उदरनिर्वाह-रोजगार ठीक चालेना म्हणून त्या दुष्ट कर्मावरून आपल्या वेदांसहित सर्व ग्रंथाचा बौध्य लोकांनी धिक्कार व पराभव केला होता, त्यापैकी गोमांस खाणे व दारू पिणे मात्र बंद करून एकंदर आपल्या सर्व ग्रंथात फेरफार करून त्या सर्वांस मजबुती येण्याकरिता एक नवीन नास्तिक मत उपस्थित केले, त्यास हल्ली वेदांत अथवा ज्ञानमार्ग म्हणतात. नंतर त्याने शिवलिंगाची स्थापना करून या देशांत जे तुर्क येऊन राहिले होते त्यांस हिंदू लोकांतील क्षत्रिय लोकांत सरते करून घेऊन त्यांच्या मदतीने, मुसलमान लोकांप्रमाणे तलवारीने, बुद्ध लोकांचा पराभव करून पुन: त्याने त्या आपल्या उरलेल्या जादूमंत्रविद्येचे आणि भागवतातील भाकड दंतकथेचे वजन अज्ञानी शूद्रांच्या मनावर बसविले. या शंकराचार्याच्या धुमाळीत त्यांच्या लोकांनी कित्येक बुद्ध धर्मी लोकांस तेल्याच्या घाण्यात पिळून मारिले आणि त्यांचे बहुतेक उत्तम उत्तम ग्रंथ जाळून टाकिले. फक्त त्यापैकी अमरकोश मात्र त्यांनी आपल्या उपयोगाकरिता ठेवून घेतला. पुढे जेव्हा त्या शंकराचार्यांचे दिवाभीत शिष्य आराध्यासारखे दिवसा मशाली पेटवून पालखीत बसून चहूंकडे विठ्ठल सुवासिनीसारिखे सोवळेचाव करून नाचत फिरू लागले, तेव्हा मुकुंदराज, ज्ञानेश्वर वगैरे रामदासासारिखे अनेक 'पायलीचे पंधरा आणि आधोलीचे सोळा' ब्राह्मण ग्रंथकार होऊन व्यर्थ वाया गेले. परंतु त्यांतून एकानेही आपण शूद्रांच्या गळ्यांतील दास्यत्वाच्या पट्ट्याला बोटसुद्धा लावून दाखविले नाही. कारण त्यांस त्यांच्या एकंदर सर्व उरलेल्या दुष्ट कर्माचा उघड रितीने त्याग करण्याचे धैर्य होईना. सबब त्या सर्व दुष्ट कर्मास कर्ममार्ग आणि नास्तिक मतास ज्ञानमार्ग असे निरनिराळे दोन भेद करून त्यांविषयी त्यांनी अनेक भारेचे भारे पोकळ प्राकृत ग्रंथ करून आपल्या मतलबी जातीस, अज्ञानी शूद्रास लुटून खाऊ दिले.

(गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ १२६-१२७)

मूळ भटांच्या (इराणी) पूर्वजांनी या देशात मोठा बंडावा करून, येथील आमच्या मूळच्या

क्षेत्रवासी पूर्वजांस युद्धप्रसंगी जिंकल्यामुळे, त्यांस आपले दास केले. पुढे जसजशी संधी सापडत गेली, तसतशी भटांनी आपल्या सत्तेच्या मदाने अनेक तऱ्हेतऱ्हेचे मतलबी ग्रंथ करून त्या सर्वांचा एक मजबूत कोट बांधून त्यामध्ये त्या सर्व दासांस वंशपरंपरेने अटकावून तेथे त्यांस नाना तऱ्हेच्या पीडा देऊन या काळपावेतो मोठ्या मौजा मारीत आहेत. इतक्यांत जेव्हां इंग्रज बादशहाचे राज्य या देशात आले तेव्हापासून बहुतेक कनवाळू युरोपियन व अमेरिकन सत्पुरुषास आमचे दु:ख पाहवेना; तेव्हा त्यांनी आमच्या बंदिखान्यात हमेशा येऊन आम्हास असा उपदेश केला की, "अहो बाबांनो, तुम्ही आम्हांसारखे मनुष्य आहात, तुमचा व आमचा उत्पन्न, पालन व पोषणकर्ता एकच आहे आणि तुम्ही पण आम्हांसारखे सर्व अधिकारांस पात्र असतां, या भटांच्या कृत्रिमी अधिकारांस का मानिता?" वगैरे अशा नाना प्रकारच्या पवित्र सूचनावरून विचारांती मला माझे वास्तविक अधिकार समजल्याबरोबर मी त्या कैदखान्याच्या कृत्रिमी कोटाच्या मुख्य ब्रम्हकपाटदरवाज्याला लाथ मारून बाहेर पडून आपल्या उत्पन्नकर्त्यांचा आभार मानला.

आता मी त्या परोपकारी युरोपियन उपदेशकांच्या आंगणात तंबू ठोकून थोडा विसावा घेण्याच्या पूर्वी प्रथम अशी प्रतिज्ञा करितो की, -

भटांच्या ज्या मुख्य ग्रंथांच्या आधारावरून आम्ही भटांचे दास आहोत, म्हणून त्यांच्या दुसऱ्या कित्येक ग्रंथात लेख आढळतात, त्या सर्व ग्रंथांचा व त्यांचा ज्या ज्या ग्रंथांशी संबंध असेल, त्या सर्व ग्रंथांचा धिक्कार करून ज्या ग्रंथावरून (मग तो कोणत्याहि देशांतील अथवा धर्मातील विचारी पुरुषाने केलेला कां असेना) सर्वास सारखा उपभोग घेता येतो, तशा ग्रंथकर्त्यांचा मी आपल्या उत्पन्नकर्त्यांच्या संबंधाने धाकटा भाऊ समजून, त्याप्रमाणे वर्तन करणार.

दुसरे असे की, जे लोक आपल्या एकतर्फी मताभिमानाच्या दांडगाव्याने कोणासही नीच मानण्याजोगे आचरण करू लागतात, त्या उभयतांस तसे आचरण करण्याची सवड देऊन मी आपल्या उत्पन्नकर्त्याने निर्माण केलेल्या पवित्र अधिकाराच्या नियमास बट्टा लावणार नाही.

तिसरे असे की, जे दास (क्षुद्र) फक्त आपल्या उत्पन्नकर्त्यास मानून नितीस अनुसरुन स्वच्छ उद्योग करण्याचा निश्चय करून त्याप्रमाणे आचरण करीत आहेत, अशी त्याजविषयी माझी खात्री झाल्याबरोबर, मी त्यांस केवळ आपल्या कुटुंबातील बांधवांप्रमाणे समजून त्यांजबरोबर - अन्नव्यवहार करीन, मग तो कोणत्याही देशांतील असो.

(गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ १४९)

साधुकी जात मत पुछीयो, पुछो उनका ग्यान ॥

तलवार की किंमत किजीये, पडा रहन देव म्यान ॥

सत्यशोधक समाजाची वार्षिक समारंभाची हकिगत

(गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङमय, सुधारित तृतीय आवृत्ती, १९८८, पृष्ठ १५५)

शेतकऱ्यांचा असूड

"विद्येविना मति गेली; मतीविना नीति गेली;

नीतिविना गति गेली ! गतीविना वित्त गेले,

वित्ताविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

(शेतकऱ्याचा आसूड, गुलामगिरी, म.फुले समग्र वाङमय, पृष्ठ २०३)

या अनर्था-शिवाय शेतकऱ्यांचे मनांवर, हिंदुधर्माचे मजबूत वजन बसून त्यांनी नि:संग होऊन आपले नादी जास्त लागावे म्हणून, सधन शेतकऱ्यांचे घरोघर रात्री भटब्राह्मण कधी कधी पांडवप्रताप वगैरे भाकड पुराणाची पारायणें करून त्याजपासून पागोट्याधोत्रासह द्रव्यावर घाला घालून, कित्येक निमकहरामी भटब्राह्मण आपल्या शेतकरी यजमानाच्या सुनाबाळांस नादी लावून त्यांस कुकूचकू करावयास शिकवितात. त्यातून अधीमधी संधान साधल्यास शेतकऱ्यांचे घरी भटब्राह्मण सत्यनारायणाच्या पूजा करवून प्रथम शेतकऱ्यांचे केळात सव्वा शेरांचे मानाने निर्मळ रवा, निरसे दूध, लोणकढे तूप व धुवासाखर घालून तयार करविलेले प्रसाद घशात सोडून नंतर आपल्या मुलांबाळांसहित तूपपोळ्यांची भोजने सारुन, त्यांजपासून यथासांग दक्षिणा बुचाडून, उलटे शेतकऱ्यांचे हाती कंदिल देऊन घरोघर जातात.

कित्येक अक्षरशत्रू भटब्राह्मणांस पंचांगावर पोट भरण्याची अक्कल नसल्यामुळे ते आपल्यापैकी एखाद्या बेवकुव ठोंब्यास ढवळ्याबुवा बनवून त्याचे पायात खडावा व गळ्यांत विणा घालून त्याजवर एखाद्या शूद्राकडून भली मोठी छत्री धरवून बाकी सर्व त्यांचेमागे झांज्या, ढोलके ठोकीत "जे जे राम, जे जे राम," नामाचा घोष करीत अज्ञानी शेतकऱ्यांचे आळोआळीने प्रतिष्ठित भीक मागत फिरतात.

कित्येक भटब्राह्मण मोठमोठ्या देवळांतील विस्तीर्ण सभामंडपात आपल्यापैकी एखाद्या देखण्या ज्वानास कवळेबुवा बनवून त्यांचे हातात चिपळ्या विणा देऊन बाकी सर्व त्यांचे मागे ओळीने ताल मृदुंगांचे तालांत मोठ्या प्रेमाने "राधा कृष्ण राधा" म्हणता म्हणता नाच्यापोरासारखे हावभाव करून दर्शनास येणाऱ्या जाणाऱ्या सधन विधवांस आपले नादी लावून आपली पोटे भरुन मोठ्या मौजा मारतात.

कित्येक मतिमंद भटब्राह्मणांस भटपणाचा धंदा करून चैना मारण्यापुरती अक्कल नसल्यामुळे ते आपल्यापैकी एखाद्या भोळसर कारकुनास देवमहालकरी बनवून बाकीचे ब्राह्मण गांवोगांव जाऊन अज्ञानी शेतकऱ्यापासून देवमहालकऱ्यास नवस करवून त्यास त्या संबंधाने बरेच खोरीस आणतात.

कित्येक भटब्राह्मणास वेदशास्त्राचे अध्ययन करून प्रतिष्ठेने निर्वाह करण्याची ताकद नसल्यामुळे ते आपल्यापैकी एखाद्या अर्धवेड्या भांग्यास बागलकोटचे स्वामी बनवून बाकीचे भटब्राह्मण गांवोगांव जाऊन "स्वामी सर्वांचे मनातील वासना मनकवड्यासारखा जाणून त्यापैकी कांही पूर्ण होण्याविषयी अन्यमार्गानें बोलून दाखवितात." अशा नाना प्रकारच्या लोणकढ्या थापा अज्ञानी शेतकऱ्यांस देऊन त्यांस स्वामीचे दर्शनास नेऊन तेथे त्यांचे द्रव्य हरण करतात. (कित्ता, गुलामगिरी, पृष्ठ २१३-२१४)

नंतर आर्य ब्राह्मणांच्या स्वाधीन झालेल्या येथील एकंदर सर्व क्षुद्र शेतकरी दासांचा, त्यांनी सर्वोपरी धि:क्कार करण्याची सुरूवात केली. त्यास विद्या देण्याची अटोकाट बंदी करून त्यांची स्थिती पशूच्याही पलीकडच्या मजलिशीस पोहोंचविली व ते अक्षरशत्रू अतैव ज्ञानशून्य झाल्यामुळे, त्यांस आज दिवसपावेतो राज्य व धर्मप्रकरणी आर्यब्राह्मण इतके नागवितात की, त्यांच्यापेक्षा अमेरिकेतील जुलमाने केलेल्या हबशी गुलामांचीसुद्धा अवस्था फार बरी होती, म्हणून सहज सिद्ध करिता येईल. तथापि अलीकडे काही शतकांपूर्वी, महमदी सरकारास त्यांची दया येऊन त्यांनी या देशातील लक्षावधी शूद्रादि अतिशूद्रास मुसलमान करून त्यांस आर्यधर्माच्या पेचातून मुक्त करून, त्यास आपल्या बरोबरीचे मुसलमान करून सुखी केले. कारण त्यापैकी कित्येक अज्ञानी मुसलमान मुल्लाने व बागवान आपल्या लग्नात येथील शूद्रादि अतिशूद्रासारखे संस्कार करितात, याविषयी वहिवाट सापडते.

(कित्ता, गुलामगिरी, पृष्ठ २१३-२३८)

आम्ही मानव प्राणी आहोत व आमचे वास्तविक अधिकार काय काय आहेत. याविषयी एकंदर सर्व शेतकऱ्यांस मुळीच कांही समजत नाही. तसे जर नाही म्हणावे, तर शेतकऱ्यांनी आपुल्या स्वजाति, आर्यमानवांच्या मलीन पायांची तीर्थ प्राशन करण्याची वहिवाट चालू ठेविली असती काय? ब्राह्मणांच्या सांगण्यावरून त्यांच्या पूर्वजांनी उपस्थित केलेल्या या दगड धातूंच्या मूर्ति, गाया, सर्प व तुळशींच्या झाडांची शेतकऱ्यांनी पूजा करून त्यांस देवाप्रमाणे मानले असते काय? आर्यब्राह्मणांनी आपले मतलब साधण्याकरिता समूळ ज्ञानहीन करून ठेविल्यामुळे त्यांच्यात सारासार विचार करण्याची ताकद नसल्यामुळे, ते भुताखेतांवर भरोसा ठेवून मन मानेल त्या वीरांची वारी अंगात घुमवून, पोरासोरांसह आपल्या अंगावरील साधणी (उतारे) टाकून आपले द्रव्य खराब करितात. त्यांचा औषधउपचारांवर भरोसा नसल्यामुळे ते लुच्चड देवऋषींचे नादी लागून आपल्या जिवास मुकतात.[१६]

(कित्ता, गुलामगिरी, पृष्ठ २१३-२६५)

"भारत देशाची प्रगती कशी होईल, देशात शांतता कशी राहील, देशांचे ऐक्य कसे राहील, शांतता व ऐक्य निर्माण झाले तरच भारत देश प्रगती व विकास करू शकेल यासाठीचे उपाय कोणते व कसे?" (कित्ता, संकलकाचे व्यक्तिगत टिप्पणी, गुलामगिरी, पृष्ठ २६५)

"शूद्र शेतकऱ्यांनी ब्राह्मणांबरोबर एकनिष्ठेने राहून त्यांच्याशी एकी केल्याशिवाय या दुर्दैवी देशाची उन्नति होणेच नाही." यावरून शेतकऱ्यांबरोबर अशी परकी ब्राह्मणांची एकी कशी होऊ शकेल त्यातून कित्येकांनी ब्राह्मणांच्या मतलबी धर्माची विटंबना केली. अखेरीस कित्येक खुदापरस्त मुसलमान सरदारांनी हजारो भटब्राह्मणांना आपल्या मानवी धर्माची शिकवण दिली. तथापि त्यांनी हा काळपावेतो आपल्या संस्कृत पाठशाळांनी शूद्र शेतकऱ्यांचे मुलास विद्या शिकविण्याची बंदी कायम ठेविली आहेच. यावरून शेतकऱ्यांबरोबर अशा ब्राह्मणांची एकी कशी होऊ शकेल.

(कित्ता, शेतकऱ्याचा आसूड गुलामगिरी, पृष्ठ २६९–२७०)

परंतु हल्लीचे भटब्राह्मण शेतकऱ्यांच्या विष्ठा खाणाऱ्या गायांचे मुत्रास पवित्र तीर्थ मानून त्यांच्या सेवनाने शुद्ध होतात आणि तेच भटब्राह्मण आपल्या मतलबी धर्माच्या' हिमायतीने शूद्र शेतकऱ्यांस नीच मानतात. यावरून शेतकऱ्यांबरोबर अशा ब्राह्मणांची एकी कशी होऊ शकेल? धूर्त मुकुंदराज भटांनी संस्कृतच्या उताऱ्यावर थोडी नास्तिक मतांची कल्हई करून त्याचा विवेकसिंधु नामक एक प्राकृत ग्रंथ करून त्यांच्यापुढे मांडला, व पुढे इंग्रज बहादराचा अंमल होई पावेतो आर्य भटांनी आपल्या भाकड भारतरामायणांतील शेतकऱ्यांस गोष्टी सांगून, त्यांना मुसलमान लोकांबरोबर लढण्याचे नादी लाविले. परंतु अक्षरशून्य शेतकऱ्यांस मुसलमानांच्या संगतीने आपल्या मुलास विद्या शिकविण्याचे सुचू दिले नाही. यामुळे इंग्रज अंमल होताच सहजच एकंदर सर्व सरकारी खात्यांनी मोठमोठ्या महत्त्वाच्या जागा आर्यब्राह्मणांस मिळून ते सर्वोपरी शेतकऱ्यास लुबाडून खाऊ लागले व आर्यभट, इंग्रज वगैरे एकंदर सर्व युरोपियन लोकांस जरी मांगा-महारासारखे नीच मानीत आहेत, तथापि त्यांच्या महाधूर्त पूर्वजांनी महापवित्र मानलेले वेद, ज्यांची शेपटेसुद्धा शूद्र शेतकऱ्यांच्या दृष्टीस पडू देत नाहीत, ते सोवळे बुरख्यांतील वेद, हल्ली त्यांच्यातील मोठमोठाले जाडे विद्वान काखेत मारून गोऱ्या म्लेंच्छ लोकांच्या दारोदार जाऊन त्यांस शिकवित फिरतात. परंतु हे भटब्राह्मण खेडयापाड्यांनी सरकारी शाळांत शूद्र शेतकऱ्यांच्या अज्ञानी मुलांस साधारण विद्या शिकविताना थोडी का आवडनिवड करतात? यावरून शेतकऱ्यांबरोबर अशा ब्राह्मणांची एकी कशी होऊ शकेल?

(कित्ता, शेतकऱ्याचा आसूड गुलामगिरी, पृष्ठ २७१-२७३)

एकंदर सर्व धार्मिक मिशनरी वगैरे युरोपियन लोकांच्या योगाने परागंदा झालेल्या

शेतकऱ्यांच्या मुलांस मोठमोठाल्या शहरी थोडीशी विद्या प्राप्त झाल्याबरोबर त्यांस गोऱ्या कामगारांच्या दयाळूपणामुळे चुकून आपल्या कचेऱ्यांनी जागा दिल्या की, एकंदर सर्व कचेऱ्यांतील भटकामगार त्यांच्याविषयी नाना प्रकारच्या नालस्त्या गोऱ्या कामगारांस सांगून त्यांना अखेर कामावरून हाकून देववितात व कित्येक भटकामगार आपल्या वरच्या सरकारी गोऱ्या कामगारांच्या मेहेरबान्या होण्याकरिता, अज्ञानी शेतकऱ्यांचे पिकपाण्याविषयी भलत्यासलत्या लबाड्या त्यांस सांगून शेतकऱ्यांची योग्य दाद लागण्याचे मार्गात आडफाटे घालून त्यांस चळाचळा कापावयास लावितात. यावरून शेतकऱ्यांबरोबर अशा ब्राह्मणांची एकी कशी होऊ शकेल?

आर्यब्राह्मणांपैकी एकंदर सर्व वैदिक, शास्त्री, कथाडे, पुराणिक वगैरे भटभिक्षुक नाना प्रकारची संधाने लढवून अज्ञानी शूद्र शेतकऱ्यांपैकी भोसले, शिंदे, होळकर वगैरे राजेरजवाड्यांस पोकळ धर्माच्या बहुरूपी हुलथापा देऊन त्यांस यजमान म्हणता म्हणता त्यापासून शेकडो ब्राह्मण-भोजने, प्रतिदिवशी गोप्रदाने व दानधर्म उपटीत असून भटब्राह्मणांच्या जातीतील पंतप्रतिनिधी, सचिव, सांगलीकर वगैरे ब्राह्मण संस्थानिकांना दुष्काळातसुद्धा आपल्या यजमान शूद्र शेतकऱ्यांच्या मंडळास साधी का होईना, भोजने देऊन त्यांचे वंदन करून आशिर्वाद घेत नाहीत व त्यांच्यापैकी बहुतेक विद्वान ब्राह्मण, गायकवाड वगैरे शूद्र संस्थानिकांकडून हल्ली हजारो रूपयांची वर्षासने व नित्यशः खिचड्या उपटीत असल्याबद्दल उपकार मनी स्मरुण ब्राह्मण संस्थानिकांपैकी एकानेही एखाद्या शेतकऱ्याच्या मुलास अन्नवस्त्र पुरवून त्यास विद्वान करवले नाही. यावरून शेतकऱ्यांबरोबर आर्य ब्राह्मणांची एकी कशी होऊ शकेल.

(कित्ता, शेतकऱ्याचा आसूड गुलामगिरी, पृष्ठ २७१–२७३)

एकंदर सर्व श्रीमंत भटब्राह्मणांचे घरी, दररोज भिक्षा वाटताना आवडनिवड करून ब्राह्मण भिकाऱ्यांस तांदूळ व शूद्र वगैरे भिकाऱ्यांस चिमूटचिमूट जोंधळे दिले तर दिले, नाही तर, पुढे हो, म्हणून सांगतात. यावरून आर्य भटब्राह्मणांपेक्षा परदेशी टक्कर जज्जसाहेबांसारखे परधर्मी युरोपियन खासे म्लेंच्छ, लाख वाट्याने दयाळू म्हणावे की नाही बरे? कारण ज्यांनी आपल्या स्वतःच्या कमाईतून ब्राह्मणास, शूद्रांपैकी कित्येक अनाथांचे मुलास तुकडे घालून त्यास इंग्रजी शिकविल्यामुळे हे आता गोऱ्या कामगारांच्या पायावर पाय देऊन त्यांच्याबरोबर सरकारी हुद्यावर डुरक्या फोडीत आहेत. अहो, याचेच नाव समज ! यांचेच नाव दया ! याचेच नाव उपकार ! आणि याचेच नाव उन्नती ! नाही तर आर्य भट ब्राह्मणांची कामापुरती एकी आणि काम सरल्यावर तू तिकडे आणि मी इकडे. कारण "ये गे कोयी. तुझी डोयी भाजून खाई आणि माझी डोयी ब्याला ठेवी" या जगप्रसिद्ध म्हणी प्रमाणे भट-ब्राह्मणाचे अघळ-पघळ कल्याण होणार आहे. परंतु आर्य

विद्धजनांस, जर खरोखर या देशातील सर्व लोकांची एकी करून या देशाची उन्नति करणे आहे, तर प्रथम त्यांनी आपल्या विजयी व पराजितांमधील चालत आलेल्या दुष्ट धर्मास' जलसमाधी देऊन, त्या जुलमी धर्माने नीच केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्र लोकांसमक्ष उघड रितीने, आपल्या वेदांत मतासह जातीभेदाचे उरावर थयथया नाचून कोणाशी भेदभाव न ठेविता, त्यांच्याशी कृत्रिम करण्याचे सोडून, निर्मळपणे वागू लागल्याशिवाय सर्वांची खरी एकी होऊन या देशाची उन्नती होणे नाही. कदाचित आर्यभटांनी आपल्या वडिलोपार्जित धूर्ताईने शूद्रातील शेपन्नास अर्धकच्या विद्धानास हाती धरुन या देशषातील एकंदर सर्व लोकात कामापुरती एकी करून देशाची क्षणिक उन्नति केल्यास ती त्यांची उन्नति फार दिवस राहाणार नाही. जसे भट ब्राह्मणांनी, जर शूद्रातील पोटबाबू यस, फेस करू लागणाऱ्या चोंबड्या साडेसातीस सामील करून ते हिरव्या बागेतील बंदछोड आंब्याच्या कैऱ्या तोडून आढी लावतील, तर पुढे मौल्यवान होणाऱ्या आंब्यासह वाळल्या गवताचा नाश करतील आणि तेणेकरून एकंदर सर्व वाक्‌बगार शेतकऱ्यांस खाली माना घालाव्या लागतील, हे माझे भाकीत त्यांनी आपल्या देवघरांत गोमुखीत घालून सांभाळून ठेवावे, असे माझे त्यांस निक्षून सांगणे आहे. (किता, शेतकऱ्याचा आसूड गुलामगिरी, पृष्ठ २७१–२७३)

आता प्रथम मी लहान असताना, माझे आसपासचे शेजारी मुसलमान खेळगडी यांच्या संगतीने मतलबी हिंदु धर्माविषयी व त्यातील जातीभेद वगैरे कित्येक खोट्या मताविषयी माझ्या मनात खरे विचार येऊ लागले, त्याबद्दल त्यांचे उपकार स्मरतो व या सर्व आपल्या दयाळू सृष्टिचालक शक्तीची प्रार्थना करून, या सर्वांच्या आपल्या पुत्र-पौत्रासह बढती होण्याविषयी आपल्या दयाळू श्रृष्टी चालक शक्तीची प्रार्थना करून ती या माझ्या अज्ञानी, अभागी शूद्र शेतकऱ्यांचे डोळे उघडून शुद्धिवर येण्याविषयी त्यांच्या मनात प्रेरणा करील, अशा उमेदीने धीर धरून, तूर्त या माझ्या आसुडाचा फटका लागल्यामुळे पाठीमागे वळून कोण कोण पहातो, हे बघत स्वस्थ बसतो. (किता, शेतकऱ्याचा आसूड गुलामगिरी, पृष्ठ २७८-२७९)

सत्सार

कोणास ब्रम्ह म्हणावे? ब्रम्ह म्हणजे काय?

(याविषयी एका शूद्राने ब्राह्मणाबरोबर जी चर्चा केली, त्याबाबत)

शूद्र प्रश्न : मुख, बाहू, जांग आणि पद यांपासून ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्रास जन्म देणारे ब्रम्ह म्हणावे, किंवा अति लाजिरवाण्या पक्षपाती ग्रंथ करणाऱ्या मनूस जन्म देणाऱ्यास ब्रम्ह म्हणावे, अथवा तुमच्यातील कित्येक तर्कबाजांनी या सर्व सृष्टिउत्पन्नकर्त्या आदिकारणास दिलेले ब्रम्ह नाव म्हणावे. यातून तुम्हा ब्रम्ह समाजाचे खास ब्रम्ह कोणते, हे तरी एकदाचे कळू द्या?

ब्राह्मण उत्तर : आम्हां ब्रम्ह समाजाचे ब्रम्ह म्हणजे त्याला जातिभेद वगैरे कांही नाही. ते निराकार परब्रम्ह आहे.

शूद्र प्रश्न : ज्यापेक्षा तुम्ही ब्रम्ह समाजियन जातिभेद मानत नाही, त्या अर्थी आपण सर्व ब्रम्हांनी प्रथम एकंदर सर्व मांगामहारांस ब्रम्हो करून त्यांस आपल्या ब्रम्ह समाजात सामील करून कां घेत नाही?

ब्राह्मण उत्तर : महारमांगास ब्रम्हो करण्याची ब्रम्ह समाजाची इच्छा आहे. पण त्याप्रमाणे आम्हा सर्व समाजियनांची खटपटही चालूच आहे. परंतु या कामी आपण सर्व शूद्रांनीसुद्धा आम्हास मदत करू लागले पाहिजे, कारण आपण सर्व जेव्हा इराणातून या देशात आलो, तेव्हा आपण सर्वांनी येथील मूळच्या स्थाईक रहिवाशी महारामांगाचे सर्वस्व हरण करून आपण येथील अधिपती झालो.

शूद्र प्रश्न : यावरून आपल्या आर्य पुर्वज ब्राह्मणांनी इराणातून हिंदुस्थानात येण्याचे पूर्वी त्यांनी आम्हा शूद्रांचे पूर्वजांस दास केले होते किंवा आर्यांनी इराणातून हिंदुस्थानात येतेवेळी आम्हा शूद्रांचे पूर्वजांस वाटेतच दास करून येथे बरोबर घेऊन आले किंवा तुम्हा आर्य ब्राह्मणांच्या पूर्वजांनी इराणातून हिंदुस्थानात आल्यावर आम्हा शूद्रांचे पूर्वजांस आपले दास केले. यापैकी खरे कोणते, ते तरी चटकन कळू द्या? आता का उत्तर देण्यास विलंब? अहो तुम्ही ज्यापेक्षा आम्हा शूद्रांस दास व अतिशूद्रांस अनुदास करून आम्हा सर्वांस वंशपरंपरेने हा काळपावेतो छळीत आला, त्याअर्थी आपण केलेल्या कर्माचा पश्चाताप मानून प्रथम मांगामहारांचे वाजवी मानवी अधिकार त्यांचे त्यांना देऊन त्यांच्याकडे तुमच्या पूर्वजांनी केलेल्या दुष्ट कर्माची क्षमा मागा. नंतर आम्हा अज्ञानी शूद्रांबरोबर सल्ला करण्याकरिता आल्यावर पुढे त्याविषयी पहाता येईल. आता आम्हाला तुमचे ब्रम्हसमाज व प्रार्थनासमाज नकोत. पुरे झाले तुमचे छक्केपंजे. (कित्ता, सत्सार–१, पृष्ठ २९५–२९६)

शूद्र प्रश्न : ख्रिस्ती धर्मपुस्तकावर तुम्ही पाहिजेल त्या टिका केल्यास चालतील. कारण त्यांच्यातील उपदेशकांस पाहिजेल त्यांने पकडावे, झोडावे, कुटावे, पिटावे व धुर्त ठकांच्या

फुसलावणीवरून अज्ञानी शूद्रांच्या पोरासोरांनी त्यांच्या मागे बोंबा-आरोळ्या मारतां मारतां त्यांजवर धूळमातीचा भडीमार करून त्यांस पाहिजेल तिकडे पिटाळावे, परंतु मुसलमान लोक आपल्या कुरआनला तुम्हाला बोटसुद्धा लावू देणार नाहीत, त्यांच्याशी अशा तुमच्या गमच्या चालणार नाहीत. उगीच का मनाचे मांडे करून खाता? असो, परंतु आपण ब्रम्होनी एकंदर सर्व हिंदू धर्मातील असत्य निवडून काढून त्या सर्वांवर हरताळीचा बोळा फिरवून बाकी उरलेल्या सत्याचा एक पृथक ग्रंथ केला आहे काय?

ब्राह्मण : तसला ग्रंथ आम्ही केला नाही. तसे करण्याचा आम्हा ब्रम्होचा विचार चालू आहे.

शूद्र : अं: तसला ग्रंथ तुम्ही ब्रम्हो तयार करितो पावेतो आम्ही शूद्रादि अतिशूद्रासहीत पंडीता रमाबाईने तुमच्या पोकळ बोलण्यावर विश्वास तरी कसा ठेवावा? कारण पुढे एखादे वेळी आर्य ब्राह्मणात परशुरामासारखा अथवा नाना पेशव्यांसारखा धाडस दंगेखोर निर्माण झाला व त्याच्या साहाय्याने शंकराचार्यांसारखा पाताळयंत्री ब्राह्मण पुन्हा प्रतिपादन करू लागला की, एकंदर सर्व आर्य ब्राह्मणांचे ग्रंथात जे काय लिहिले आहे ते सर्व ईश्वरप्रणित आहे. तर त्या वाचाळाच्या तोंडाला अज्ञानी मांग-महारांच्याने हात लाववेल कां? जेथे मुसलमान व ख्रिस्ती साधू विद्धानांच्या हातात हा काळपावेतो तुरी देत आलात तेथे शूद्रादि अतिशूद्राचा काय पाड? (किन्ता, सत्सार–१, पृष्ठ २९७-२९८)

शूद्र प्रश्न : ईश्वराच्या हातात तुरी देऊन तुम्हा आर्यब्राह्मणांची सेवाचाकरी करणे हाच का आम्हा शूद्रांचा धर्म? आमच्या सोईकरिता पाहिजेल त्यावेळी आम्ही इस्लाम अथवा ख्रिस्ती धर्माचा स्वीकार करू, नाही तरी आपण सर्वांचा निर्माणकर्ता आहे, त्यापाशी उत्तम धर्म मागून घेऊन, तुम्ही आता आमची पोकळ काळजी करू नका. परंतु तुम्ही संन्याशी होऊन आपल्या पंडिता रमासारख्या सुशिक्षित स्त्रियांस ख्रिस्ती धर्मात घुसण्याकरिता मार्ग मोकळा करून आपण व्यर्थ वाया जाऊ नका, म्हणजा झाले.

नंतर सदरचे सर्व संभाषण रा.रा.कोंडाजी रावजी पाटील, माळ्याचे कुरुळ यांनी मन:पुर्वक ऐकले होते. सबब दोन प्रहरी जेवण घेतल्यानंतर सत्यशोधक समाजातील त्यांचे समाजबांधवांबरोबर संभाषण झाले, ते खाली लिहिल्याप्रमाणे :-

कोंडाजी पाटील प्रश्न : तात्यासाहेब, सकाळी आपण उभयतांमध्ये मार्मिक संभाषण ऐकल्यावरून मला एक प्रश्न सुचला आहे तो असा की, - "ऋषीचे कूळ आणि नदीचे मूळ याचा शोध करू नये" म्हणून एकंदर सर्व भटब्राह्मण म्हणत असतात. तर हा ब्रम्हघोळ आहे तरी काय?

तात्या उत्तर : अहो, हे ब्राह्मणांचे ब्रम्हकपट तुम्हास एकाएकी समजणे फार कठीण.

कोंडाजी : या ब्रम्हकपटाविषयी तुमचे काय म्हणणे आहे, ते तरी कळू द्या. नंतर मग ते आम्हास समजले नाही, तर तुम्ही काय कराल?

तात्या : पूर्वी जर आर्यब्राह्मण शूद्रादि अतिशूद्रिणीपासून जन्मलेल्या आपल्या खास उत्पत्तीस ते (आर्यब्राह्मण) आपल्या जातीत सरते करून घेत होते, तर हल्ली भटब्राह्मण

आपल्या पाळीव व शूद्र वेसवेपासून जन्मलेल्या अष्टपैलू रत्नास आपल्या जातीत सरते का करून घेत नाहीत?

कोंडाजी : त्यांच्या जन्मदात्या भटब्राह्मण वडिलांनी त्यांस विद्वान केल्यामुळे, ते ब्राह्मणी पागोटी घालतात व संधान साधल्याबरोबर गळ्यांत सुताच्या पाष्ट्या (जानवी) घालून खास मराठे बनतात. नंतर निवळ कुणब्यांचा धिक्कार करून त्यांच्यामधे मोठ्या शेखीने मिरवतात. ही ब्राह्मणांच्या उत्पत्तीची अडचण आम्हा शूद्रांत ती का?

तात्या उत्तर : हे कसलीही पागोटी बाधून आपल्या गळ्यात चऱ्हाटे का अडकविनात. तुम्हाला त्यांच्याशी काय करावयाचे आहे? परंतु भटब्राह्मणांनी तुम्हां निव्वळ कुळवाड्यात पसरलेले हे ब्रम्हलचांड त्यांनी (ब्राह्मणांनी) आपल्या जातीत पूर्वीप्रमाणे, मिळवून घेणे यात त्यांचा थोरपणा होय.

कोंडाजी - सर्व हिंदुस्थानात आर्य ब्राम्हंणाचे लचांड पसरले असून पंडिता रमाबाई हाडाची खरी ब्राह्मणीन असता, जिने जुलमी आर्य धर्मात हा काळपावेतो वावरल्याबद्दल ख्रिस्तीयन लोकांच्या द्वारे प्रायश्चित (बाप्तीस्मा) घेऊन ख्रिस्ती मंडळात रमली, म्हणून भटब्राह्मणांनी बाईच्या नावाने शिमगा केला यात नवल ते काय? कारण पंडिता रमाबाईने त्यांच्या कृत्रिमी धर्माच्या नाकाला चुना लाविला. परंतु शूद्रांतील कित्येकांना पंडिता रमाबाईच्या नावाने आपले ऊर बडविले, याचे कारण काय असावे बरे?

तात्या : शूद्रांतील कित्येकांनी पंडिता रमाबाईच्या नावाने आपले ऊर बडविले, म्हणून त्यांच्या रडगाण्यावर अशा प्रसंगी येथे टीका करणे शोभत नाही. कारण आतांशी चहूंकडे भटब्राह्मणातील ब्रहस्पतीच्या तोलाचे विद्वान, अज्ञान्याचे भूदेव आपल्या देवपूजेसहित संवळी भांड्याचे वैभव, छे गवाळी काखेत मारुन, म्लेच्छांनी अनेक कुचके पदार्थ रांदून काढलेला निवळ अर्क दारुच्या बाटल्या घटाघटा पिऊन गटारांनी लोळत पडतात. तरी हे आमचे शूद्र बांधव त्या सर्व छाकट्यांसह त्यांच्या जातीस पवित्र मानितात. परंतु सत्शील पंडिता रमाबाईच्या माथ्यावर पाद्री आचार्याने थोडेसे स्वच्छ पाणी शिंपल्याबरोबर "पंडिता रमाबाई बाटली" "पंडिता रमाबाई बाटली" म्हणून भटब्राह्मणांस हाकाटी करू लागणाऱ्या शूद्रांची थोरवी ती काय? अहो, कित्येक भटब्राह्मण बाटलीतील ऐन माल गट्ट करून शेवटी इंग्लडकडे दीन वदनेकरून "रमाबाई बाटली" "रमाबाई बाटली" म्हणून रात्रंदिवस बाटल्यांचा निजध्यास करितात; हेच का वाचाळ आर्य भटब्राह्मणांचे वैभवसौभाग्य.

(म.फुले समग्र वाडमय तिसरी आवृत्ती १९८८ सत्सार-१ पृष्ठ २९९-३००)

इशारा

"जिस तन लागे वहि तन जाने ।
बीजा क्या जाने गव्हारा रे ॥"

"सार्वजनिक सत्य धर्म पुस्तक"

(म.फुले समग्र वाङमय, 'इशारा', तिसरी आवृत्ती, पृष्ठ ३२९)

यशवंत जोतीराव फुले प्र.- तर आपल्या या सूर्यमंडळासह आपण वस्ती करणाऱ्या पृथ्वीचा निर्माणकर्ता कोण आहे?

जोतीराव फुले उ.:- पूर्व अथवा पश्चिम अथवा दक्षिण, अथवा उत्तर इत्यादि दहा दिशांपैकी एका तरी दिशेचा आपण शोध करू लागल्यास तिचा अंत लागेल काय?

यशवंत उ.:- दहा दिशांपैकी एकाहि दिशेचा आम्ही शोध करू लागल्यास आम्हास थांग लागणार नाही; कारण हजारो वर्षेसुद्धा आम्ही त्या दिशेचा शोध करू लागल्यास आम्हास तिचा थांग लागणार नाही, कारण आम्हा मानवाचे आयुष्य ते किती?

जोतीराव फुले : दहा दिशांपैकी एकाहि दिशेचा आपल्यास जर थांग लागत नाही, तर एकंदर सर्व दिशांची पोकळी किती असावी बरे, यांचे तुम्हाला अनुमान तरी करिता येईल काय?

यशवंत उ:- एकंदर सर्व पोकळीची लांबी, रुंदी, उंची व खोली याचा आम्हाला थांग लागणार नाही; ती अनंत आहे, अशी आमची खात्री झाली.

जोतीराव उ:- या आपल्या अमर्याद विस्तीर्ण पोकळीमध्ये अनंत सूर्यमंडळास त्यांच्या ग्रहोपग्रहांसहित आपल्या पृथ्वीवरील प्राणीमात्रांसह, पशू, पक्षी, वृक्ष इत्यादिकांस ज्याने निर्माण केले आहे, तो कर्ता कोठे व तो कसा आहे, ते पाहण्याची आपण यत्किंचित् मानवप्राण्यांनी इच्छा करू नये; कारण आपल्या पृथ्वीच्या अतिसन्निध ग्रहांवर काय काय आहे, हे पाहावयास जाण्याचीसुद्धा आपणास शक्ति नाही. आता मी तुम्हांस असे कळवितो की, पूर्वेकडे अथवा दुसऱ्या कोणत्याहि दिशेकडे विमानाच्या अथवा रेल्वेच्या मार्गाने हजारो वर्षांच्या रस्त्यावर पलिकडे गेल्यावर तेथे एका महालामध्ये सर्वांचा निर्माणकर्ता अनेक विश्वांतील प्राणीमात्रांच्या सुखदु:खाची व्यवस्था करीत बसला आहे, असे आपल्या दृष्टीस पडेल, अशी जर आपण कल्पना केली, तर तुम्ही स्वत: तेथे जाऊन आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाचे दर्शन घेऊन पुन: ते शुभवर्तमान माझ्या मुलाबाळांस (कारण आम्ही अल्पायुषी आहो म्हणून तोपर्यंत आम्ही जगणार नाही) येथे परत सांगण्याकरिता तुमच्याने येववेल काय? अथवा आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाने मजा पाहण्यासाठी आपण मानवांस दर्शन घेण्यास जर बोलाविले, तर आपल्या या पृथ्वीवर अनेक क्षणिक सार्वभौम राजे झाले, त्यांचे तेज तर काय, परंतु अनंत सूर्यांचे तेज एके ठिकाणी केल्याने, त्या आपल्या महापवित्र दैदिप्यमान व तेजोमय निर्मीकाच्या तेजापुढे आपल्याच्याने उभे राहून त्यांचे दर्शन घेववेल काय? आपण कितीही केले तरी सर्व कामांत अपुर्ते, पंगू ज्ञानहीन व सर्व दुर्गुणांत निपूण असून आपला घटकेचा भरंवसा नाही.

यास्तव लाचार होऊन त्या आपल्या दयानिधी निर्माणकर्त्यास आपण उभयतां येथूनच अनन्यभावे शरण जाऊन मोठ्या नम्रतेने साष्टांग प्रणिपात करू या.

यशवंत प्र.:- अति दुर्घट तपश्चर्या केल्यामुळे कित्येक तपस्वी लोकांस निर्माणकर्त्याने दर्शने दिली, म्हणून काही लोकांच्या ग्रंथात लेख सापडतात, याविषयी तुमचे काय म्हणणे आहे?

ज्योतीराव उ:- कल्पित विष्णूच्या नाभीकमळापासून उत्पन्न झालेल्या ब्रम्हदेवास निर्माणकर्त्याने जर दर्शन दिले नाही, तर मानव प्राण्यांची काय कथा? कारण जगामध्ये कांही धूर्त लोकांना अशा प्रकारच्या कल्पित कांदबऱ्या रचून मूढ जनावर आपले वजन पाडतां आले; परंतु हल्लीच्या सत्ययुगात त्यांचे कल्पित ब्रम्ह कित्येक लोकांस कळू लागले आहे.

(म.फुले समग्र वाडमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ३६९–३७१)

बळवंतराव प्र.:- तर मग निर्मिकाचे नावसुद्धा आपण मानवांनी घेऊ नये काय?

जोतीराव उ.:- आपण मानवानी कृतज्ञपूर्वक व मनपूर्वक निर्मिकांचे नावसुद्धा घेऊ नये. म्हणून सिद्ध करणाऱ्यांस अधम व कृतघ्न म्हटले पाहिजे.

बळवंतराव प्र.:- आपण मानवांनी कृतज्ञपूर्वक निर्मिकाचे नाव कसे व कोणत्या वेळी घ्यावे, याविषयी विस्ताराने स्पष्टीकरण कराल, तर फार उत्तम होणार आहे.

जोतीराव उ:- जो आपणास निर्माण करून सतत आपले पाळणपोषण करीत असतो व काळजी वाहतो. त्याच्या नावाचा घोष धर्ममिषाने, कोल्ह्यासारख्या नानाविध युक्त्या लढवून कोणत्या तरी मार्गाने अज्ञानाच्या हातावर तुरी देऊन स्वकुटुंबाचा निर्भयपणे निर्वाह करणाऱ्या धुर्त भट्ट मानवाने मौल्वान नखरेदार पितांबर नेसून रजस्वाला स्त्रीसारखे सोवळे होऊन, सुगंधी पदार्थाच्या योगाने घमघमाट ज्या ठिकाणी सुटला आहे, अशा पुजेच्या खोलीत नकट्या गुन्हेगारासारखे आपली नकटी नाके मुठीत धरुन, बगळ्यासारखे एकचित्त होऊन, दिवाभितासारखे गच्च डोळे झांकून, मोठ्या धार्मीकपणाचा आव घालून, त्याचे नावाचा घोष जर केला, तर आपल्या सर्वांच्या परमन्यायी निर्मिकास या अट्टल धूर्त बहुरूपी गारुड्याचे नामस्मरण पाहून अत्यंत संताप होणार नाही काय? यास्तव निर्मिकाचे नावाचे सदा सर्वकाळ भय बाळगून त्याच्या नावाची आठवण मनी दृढ धरुन, त्याने निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व मानवांबरोबर छक्केपंजे न करिता सरळ सात्वीक आचरण केल्याने निर्मिकाच्या पवित्र नावास सम्मान दिल्यासारखे होईल. परंतु केवळ निर्मिकाच्या नावाचा सतत व्यर्थ नामघोष करून त्यांचे मस्तक फिरविल्याने त्यास नि:संशय संतोष होणार नाही. सारांश आपल्याकरिता निर्मिकाने निर्माण केलेल्या वस्तूंचा, त्याच्या नावाने काही धर्मसंबंधित कल्पित छक्केपंजे उत्पन्न केल्याशिवाय आपल्या सर्वांच्या श्रमाप्रमाणे उपभोग घेण्याची सुरूवात केल्याबरोबर, एकंदर सर्व जगातील मानवप्राण्यात कोणत्याही तऱ्हेने निरर्थक कलह उत्पन्न होणार नाहीत व आपण सर्व बहिणभावंडांसारखे वागू लागल्याबरोबर एकंदर सर्व मानवी प्राणी सुखी होऊन साक्षात् निर्मिकाचा अम्मल बसून त्यांचे राज्य होणार आहे.

(म.फुले समग्र वाडमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ३६९–३७२)

पशुपक्ष्यादि वगैरे आणि मानवप्राणी यांजमध्ये भेद

बळवंतराव हरी साकवळकर. प्र. :- निर्माणकर्त्याने पशुपक्ष्यादि वगैरे आणि मानव-प्राणी यांजमध्ये कांही भेद केला आहे काय?

जोतीराव गोविंदराव फुले. उ.:- निर्मिकाने पशुपक्ष्यादि वगैरे प्राण्यांस एक स्वाभाविक खोड दिली आहे ती जशीची तशीच नेहमी कायम राहून तिच्या योगाने त्यांच्याने आपल्यामध्ये तिळप्राय सुधारणा करून घेता येत नाही, परंतु निर्मिकाने मानव प्राण्यांस सारासार विचार करण्याची बुद्धि दिली आहे, तिच्या योगाने कालेकरून ते आपल्यामध्ये जास्तीत जास्त सुधारणा करू शकतात.

बळवंत प्र.:- खोड आणि बुद्धि याविषयी आपण प्रतिपादन जरी केलं, तरी मला त्याविषयी काही चांगला बोध झाला नाही. यास्तव त्याविषयी सविस्तर स्पष्टीकरण करून सांगाल, तर बरे होईल.

जोतीराव उ.:- हजारो वर्षांपूर्वी पाकोळी नावाच्या पक्ष्यांनी बांधलेली कोठी व त्यांनी हल्ली नवीन बांधलेली कोठी यांमध्ये तिलप्राय सुधारणा झालेली दिसून येत नाही. यावरून निर्मिकाने पशुपक्ष्यादि इतर प्राण्यास मानवासारखी सारासार विचार करण्याची बुद्धि मुळीच दिली नाही, परंतु त्याचप्रमाणे हजारो वर्षांच्या पूर्वी झाडांच्या ढोलीत राहून निर्वाह करणारे व गुडघेमेटी येऊन हात ठेकून जनावरांसारखे पाणी पिणारे मानव प्राणी व हल्लींच्या सुधारलेल्या काळात मोठमोठया हवेल्यांत वास करून लोडाशी टेकून रुप्याच्या पंचपात्रीने पाणी पिऊन मजा मारीत असलेले मानवप्राणी, या दोहोंची साम्यता होऊ शकेल काय? यावरून निर्मिकाने मानव प्राण्यांस, जी कांही अत्युत्तम सारासार विचार करण्याची बुद्धि दिली आहे, तिजपासून त्याला एकंदर सर्व कामी दिवसानुदिवस जास्ती सुधारणा करिता येईल.

(म.फुले समग्र वाडमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ३८७-३८८)

धर्माची व्याख्या व धर्म कशाला म्हणावे त्याचे स्पष्टीकरण

यशवंत जोतीराव फुले प्र :- मजुरांदाखल आपली सर्वांची वस्त्रेप्रावरणे धुवून त्यावर आपला निर्वाह करणे हा परटाचा धर्म नव्हे काय?

जोतीराव गोविंदराव फुले उः- मजुरांदाखल आपली सर्वांची वस्त्रेप्रावरणे धुवून त्यावर जर परीट आपला निर्वाह करितो, तर आपण कधी कधी आपली स्वत:ची वस्त्रेप्रावरणे घरी धूत नाही काय? यावरून मजुरी घेऊन दुसऱ्यांची वस्त्रेप्रावरणे धुणे हा एक प्रकारचा धंदा झाला, याला कोणी धर्म म्हणावे? त्याचप्रमाणे एखादा आर्यभट्ट ब्राह्मण दुसऱ्याची शागिर्दी पतकरून त्यांची धोतरे धुवून आपला गुजारा करू लागला; तर त्यास तुम्ही परीट म्हणाल काय? व त्या भट्ट शागिर्दाचा परटाचा धर्म होईल काय?

यशवंत प्र.:- त्याचप्रमाणे मजुरादाखल आपल्या सर्वांचा करून गु-मूत काढून त्यावर

आपला गुजारा करणे हा हलालखोराचा धर्म नव्हे काय?

जोतीराव उ.:- मजुरादाखल आपण सर्वांचा गु-मूत काढणे हा जर हलालखोराचा धर्म आहे. तर आपण आपल्या घरात बिछान्यावर पडलेल्या आजारी माणसाचा गु-मूत काढून बाहेर टाकीत नाही काय? यावरून मजुरी घेऊन दुसऱ्याचा गु-मूत काढणे हा एक प्रकारचा उद्योग झाला याला धर्म कोणी म्हणावे? त्याचप्रमाणे एखाद्या ठोंब्या आर्यभट्ट ब्राह्मणाने दुसऱ्याची शागिर्दी पत्करून त्याचा गु-मूत काढल्यास त्याला तुम्ही हलालखोर म्हणाल काय? जसे धनगरांनी मेंढरे पाळून त्यांस चारणे हा त्यांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा उद्योग होय. शेती काम करणे हा कुळवाड्यांचा धर्म नव्हे परंतु हा त्याचा उद्योग होय, मळ्यामध्ये काम करणे हा माळ्यांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा उद्योग होय-दाम घेऊन लोकांची चाकरी करणे हा चाकरांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा उद्योग होय- घरे बांधणे हा सुतारांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा धंदा होय-जोडा शिवणे हा चर्मकारांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा धंदा होय-रखवाली करणे हा रामोशांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा धंदा होय. दिन पराजीतांनी निर्दय विजयी लोकांची सेवा करणे हा त्यांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा लाचारपणा व निरूपाय होता. धुर्त चोरांनी बेसावध लोकांची घरे फोडणे हा त्यांचा धर्म नव्हे, परंतु ही त्यांची हातचलाखी होय- विजयी आर्यभट्टांनी अतिशूद्रास विद्या देऊ नये हा त्यांचा धर्म नव्हे; परंतु हा त्यांचा सूड उगविण्याचा द्वेष होय. पराजित केलेल्या अज्ञानीजनांस भोंदाडून खाणे हा आर्यभट्ट ब्राह्मणांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा धुर्तपणा होय. सरकारी कामावर असता अज्ञानीजनांपासून लाच खाणे हा कामगारांचा धर्म नव्हे, परंतु हे त्यांचे सरकाराशी दगेबाजी करण्याचे कसब होय. मेहनत न करता धर्ममिषाने अज्ञानीजनास लुटून आयते खावे, हा सुज्ञ सज्जन आर्यभटांचा धर्म नव्हे, परंतु ही त्यांची उघड ठकबाजी होय-मूढ शूद्रांकडून स्थायिक इंग्रज सरकाराविरुद्ध बंड करवून अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रास संकटात पाडणे हा धूर्त पेशवे व फडके यांचा धर्म नव्हे. परंतु ही त्यांची राजद्रोहीपणाची कावेबाजी होय. इतर सर्व लोकांस तुच्छ मानून आपण आपल्यास पवित्र मानून सोवळेचार करणे हा भट्ट ब्राह्मण मानवांचा धर्म नव्हे, परंतु हे सर्व जगात हलके व अपवित्र मानण्याचे जातीकसब होय. वेश्येचा मुखरस पिऊन घरी आल्याबरोबर सोवळेचार करणे हा सज्जन मानवाचा धर्म नव्हे, परंतु ही त्यांची अपवित्रता होय-निर्वाहाकरिता पडझड जनावरे खाणे हा मांग, महार वगैरे यांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा लाचारीपणा व निरूपाय होय. यज्ञाच्या व श्राद्धाच्या निमित्ताने ताज्यातवान्या गायागुरांचा निर्दयतेने वध करून खाणे हा आर्यभट्ट ब्राह्मणांचा धर्म नव्हे, परंतु ही त्यांची मांसाहराची गोडी होय.

यशवंत प्र.:- रयतेपासून कर घेणे हा तरी राजाचा धर्म नव्हे काय?

जोतीराव उ.:- चोर बंडखोर व अनेक प्रकारच्या धर्मठक धूर्त लबाडांच्या त्रासापासून

प्रजेचा व आपला बचाव करण्यापुरती करपट्टी रयतेपासून घेणे, हे राजाचे कर्तव्यकर्म होय. याला धर्म कोणी म्हणावा?

यशवंत प्र.:- वसूल केलेली करपट्टी रयतेच्या सुखाकरिता न खर्च करिता केवळ निरोपयोगी धूर्त आर्यभट्टाचे पालणपोषण करून आपल्या स्वत:च्या ऐषआरामासाठी तिचा उपयोग केल्यापासून परिणती काय होणार आहे?

जोतीराव उ.:- तसे केल्यामुळे अनेक राजेरजवाड्यांची खानेखराबी होऊन ते धुळीचे दिवे खाऊन वाया गेले व पुढेहि त्याचप्रमाणे नि:संशय लयास जातील.

यशवंत प्र.:- मुलीमुलांनी आपल्या आईबापांची आज्ञा पाळणे हा पण त्यांचा धर्म नव्हे काय?

जोतीराव उ.:- जन्मताच आपण जेव्हा तान्ही बाळे असून अशक्त व पंगू होतो, तेव्हा आपल्या जन्मदात्या आईबापांनी आपले पालणपोषण करून आपणांस सुशिक्षण दिले; हे त्यांचे आपल्यावर अनंत अनिवार उपकार होत. त्याचप्रमाणे जेव्हा आपले जन्मदाते वृद्धापकाळामुळे अशक्त व पंगू होतात, तेव्हा आपण सर्व मुलीमुलांनी कृतज्ञतापूर्वक मोठ्या आवडीने त्यांचे पालनपोषण करावे; व त्यांचे उतराई झाल्याशिवाय पितृबाळकांमध्ये देवघेवीचा व्यापार संपत नाही.

यशवंत प्र.:- यावरून अशक्य व पंगू जन्मदात्या मातापित्यांचे पालणपोषण करून त्यांचे उतराई झाल्याशिवाय, स्त्रियांचा त्याग करून बाळब्रह्मचारी व ताबूतांतील सोंगासारखे सर्व अंगाला राख फासून आईतखावू बैरागी कसे बनतात? याविषयी तुमचे कसे काय मत आहे?

जोतीराव उ.:- याविषयी स्त्रियांचा त्याग करून बालब्रह्मचाऱ्यांचे व बैराग्याचे नऊ महिने उदरी ओझे वागविणाऱ्या त्यांच्या जन्मदात्यास विचारा, म्हणजे त्या तुम्हास व्यवस्थित उत्तरे देतील; परंतु यदाकदाचित् पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरील एकंदर सर्व स्त्री-पुरुषांनी मुक्ती मिळविण्याच्या लालचेने बाळब्रह्मच्यारी, बाळब्रह्मचारीणी, बैरागी व बैरागिनी या सर्वांनी थेट साधुसाध्वीणींची सोंगे घेऊन रात्रंदिवस कल्पित सनातन शेषशायींचे नामस्मरण करीत बसल्याने त्या सर्वांचा, उपासाने दोन-चार महिन्यांच्या आत खप होऊन ते सर्व लयास जातील, कां नाही बरे? कारण त्या सर्वांस कोणाच्याहि जीवावर आपला निर्वाह करून घेण्याचे साधन मुळीच राहत नाही. सारांश चाकराने धन्याची चाकरी करण्याचे उद्योगास चाकराचा धर्म म्हणतात. वेश्येने तरुणास नादी लावण्याच्या उद्योगास पात्रेचा धर्म म्हणतात. आर्यभट्टाने शूद्रादि अतिशूद्रास नीच मानणे यांस आर्यांचा धर्म म्हणतात. आर्यभट्ट ब्राह्मणांचा भिक्षा मागण्याचा धंदा असून त्यास भट्टांचा धर्म म्हणतात. असे धर्म शब्दाचे नाना प्रकारचे अर्थ होत असल्यामुळे, धूर्त भट्ट ब्राह्मण आपली कार्ये साधून घेण्याकरिता जशी वेळ येईल तसा त्याचा अर्थ करून आपले हित करून घेतात.

यशवंत प्र.:- आपल्या सर्वांचा निर्माणकर्ता व त्याने निर्माण केलेले मानवप्राणी

यांजमध्ये संबंध दाखवणारा, धर्म हा शब्दाचा एखादा स्वाभाविक पवित्र अर्थ होत असल्यास त्याविषयी अथवा निर्मिकाच्या थोरवीविषयी आम्हास कळवाल, तर बरे होईल.

जोतीराव उ.:- पूर्वी तुजला कळविलेच आहे की, आपल्या दयाळू परमेश्वराने या विस्तीर्ण, अगम्य व अतर्क्य पोकळीतील अनंत सूर्यमंडळासह त्यांच्या ग्रहोपग्राहांसहित पृथ्व्या निर्माण केल्या आहेत. त्यांपैकी फक्त या आपल्या सूर्यमंडळाविषयी विचार करू जाता मज पामराचा त्याविषयी तर्कसुद्धा पुरत नाही. जसे-आकर्षणाच्या योगाने प्रथम सूर्याभोवती पृथ्वी आपली प्रदक्षिणा संपवी तोपावेतो ती आपणच होऊन आपल्या अक्षाभोवती तीनशे पासष्ठ ३६५ वेळा फिरते. यामुळे या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर दिन व रात्र असे दोन भेद होतात. यावरून एकंदर सर्व प्राणी दिवसभर आपल्या जीवनोपायाकरिता परिश्रम करितात; आणि थकल्यामुळे रात्री सुखाने आराम घेतात. एकंदर सर्व प्राणीमात्रास पाण्याचा व्यवस्थित पुरवठा व्हावा, म्हणून निर्माणकर्त्याने याच पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर जागोजाग महासागरांची योजना करून ठेविली आहे व त्या सागरातील पाणी खराब होऊन सडू नये, यास्तव त्यांत क्षारादाखल मीठ मिसळविले आहे व चंद्राच्या आकर्षणाच्या योगाने त्यास दिवसांतून एकदा भरतीच्या अथवा ओहोटीच्या संबंधाने चलनवलन होण्याची योजना केली आहे. त्याचप्रमाणे निर्मिकाने यच्चयावत् निर्माण केलेल्या प्राणिमात्रांपैकी फक्त मानव प्राण्यांच्या शरीरांतील सांध्याच्या हतवटीविषयी विचार करू लागल्याबरोबर त्यांच्यामध्ये निर्मिकाची अगाध ममता व अगाध चातुर्य दिसून येते.

जसे :- मानवांच्या पायांत घोटेगुडघे यांची व कंबरेत सांध्यांची जर योजना केली नसती तर त्याला सोईवार चालता व पळता न येता, चिमण्यांसारखे त्याला दोन्ही पाय जुळून टणटणा उड्या माराव्या लागल्या असत्या. हातात पाच बोटांच्या पेऱ्यास, तळहातास, मणगटास, कोपरास आणि बाहूंस, सांध्याची जर योजना केली नसती तर बापुड्या मानवप्राण्यांस नाना प्रकारचे उद्योग करून त्याच हाताने त्यांस जेवण घेता आले नसते. खाली अथवा वर, डाव्या अथवा उजव्या बाजूला वळविण्याकरिता त्यांच्या मानेत जर सांधे ठेविले नसते, तर त्यांची मोठी गैरसोय झाली असती. कर्णेंद्रिये जर त्यां दिली नसती, तर त्यांच्या योगाने त्यास भाषण करण्याचे मुळीच ज्ञान झाले नसते. मुखामध्ये कुराडे व उखळे वगैरे दातांनी बारीक चावलेले पदार्थास रसाळ भाषण करणाऱ्या जिभेला त्यांच्या घशात मुळीच ढकलिता आले नसते व जबड्याच्या खालींवर दोन ओठांचा मजबूत व नेहमी उघडझाप करणारा डबा जर केला नसता, तर सर्व प्रकारचे प्रवाही व अप्रवाही पदार्थ त्यांस सोईने खाता न येता त्यांची फारच फटफजिती झाली असती व ते पदार्थ सहज खाताना मानवांच्या घशात गुदमरा होऊन त्यांनी घाबरु नये, म्हणून त्यांच्या घशात वायु घेण्याकरिता निर्मिकाने घ्राणेंद्रियाची योजना केली आहे; व त्यांजकडे सुवासिक व घाणेरडे पदार्थ शोधून कळविण्याचे काम सोपविले आहे. सर्वांपेक्षा उंच अशा प्रदेशांत सोईवार बेताची खोलगट जागा करून त्यांमध्ये सूक्ष्म रीतीने नेत्रांची योजना केली आहे व त्या अति सुकुमार नेत्रांचा बचाव करण्याकरिता एका निमिषांत जलद उघडझाप करणाऱ्या डबीसारख्या दोन ब्रशरूपी पापण्या

दिल्या आहेत. याशिवाय मानव प्राण्यांचा जन्म झाल्यानंतर त्यांचे बालपणी निर्वाह होण्याकरिता त्यांच्या मातेच्या स्तनांत तीन दिवसांच्या आत त्यास दूध पोंहचविण्याची योजना केली आहे व त्या मानवी तान्ह्या अर्भकाचे अति कोमल-अति नाजूक ओठ असल्यामुळे त्यांस दूध पिताना कोणत्याही प्रकारची इजा होऊ नये, म्हणून निर्मिकाने त्यांच्या मातेचे दोन्ही स्तन अतिशय मऊ व गुलगुलीत लहान लहान रेशमी गिरद्यांसारखे काहीसे उंच केले आहेत. आणि अर्भकाने स्वभावेकरून ते मुखांत धरुन त्यांपासून सहज दूध चोखता यावे यास्तव त्यांच्या स्तनावर अतिशय मऊ सहज त्यांच्या मुखात मावण्याजोगत्या अशा बोंडशा केल्या आहेत व त्यास दूध पिताना ठसका लागून त्याने घाबरू नये म्हणून प्रत्येक बोंडशीस अति सूक्ष्म जाळीवजा छिद्रे करून त्यातून दुधाच्या सुमारे अठरा धारांची योजना केली आहे, शिवाय मानवी प्राण्यांच्या मातुश्रींचे स्तनातले दूध संपताच त्यांचा निर्वाह होण्याकरिता आपल्या दयाळू निर्मिकाने द्राक्षे, डाळिंब, पपनस, नारिंग, जायफळे, बोरे, आंवळी, काजू, जांभूळ, बकुळ, सपताळ, केळी, नारळ, पेरू, शितापळे, अंजीर, फणस, आंबे, रामफळे, अननस वगैरे नाना प्रकारची फळे ज्वारी, तूर, तीळ, मसूर, वाल, उडीद, मूग, वाटाणा, राळे, बाजरी, हरबरे, गहू, तांदूळ वगैरे नाना प्रकारची धान्ये; माठ, पोकळी, चुका, चाकवत, मेथी, तांदुळजा, कोबी, भोपळे, घोसाळी, पालख, वांगी, गवार, पडवळ, भेंडी वगैरे नाना प्रकारचा भाजीपाला; बटाटे, कांदे, लसूण, गाजरे, मुळे, रताळी, आले वगैरे नाना प्रकारच्या कंदमुळांसह वनस्पती निर्माण केल्या आहेत व त्या सर्वांमध्ये त्यांच्या आच्छादानाकरितां वस्त्रप्रावरणांचा पुरवठा व्हावा, म्हणून पल्हाटी, ताग, वगैऱ्यांची झाडे केली आहेत व त्या सर्वांची मन:पूर्वक आपण सर्वांनी रात्रंदिवस मेहनत, मशागत करून त्यांची सर्वप्रकारे जपणूक करून, आपण स्वत: श्रमाने थकल्यावर त्यांचा सर्वोपरी उपभोग घेताना चाफा, पारिजात, कांचन, कदंब, केवडा, केतकी, गुलच्छबू, पांच, मरवा, चमेली, मोतिया, गुलाब, मधुमालती, काटेशेवंती, रेवती, मदनबाण, मोगरा, जुई, जाई वगैरे नाना प्रकारच्या सुवासिक फुलांचा या जगद्रूप मळ्यांत मानव माळिणी माळ्याने सुवास घेऊन, चिरकाल आराम आनंदात राहण्याकरिता ती निर्माण केली आहेत.

यशवंत प्र.:- निर्मिकाने कृपाळू होऊन सदरीं वर लिहिलेली एकंदर सर्व व्यवस्था मानवी स्त्रीपुरुषांच्या सुखासाठी जर केली आहे, तर एकंदर सर्व जगात असंतोष होऊन दु:ख कसे उद्‌भवले?

जोतीराव उ.:- याचे कारण-आपण सर्व मानवांनी निर्माणकर्त्याचे भय सदा सर्वकाळ जागृत न ठेविता, त्याने निर्माण केलेल्या मानव स्त्रीपुरुषांनी एकमेकांविषयी बहिण-भावंडपणाची पवित्र वृत्ती जागृत न ठेविल्यामुळे या जगामध्ये सत्याचा मुळीच ऱ्हास होत गेला व यामुळे एकंदर सर्व जगात असंतोष होऊन दु:खाचे प्राबल्य झाले.

यशवंत प्र.:- या सर्वांविषयी चांगला उलगडा करून जर सांगाल, तर फार बरे होईल.

जोतीराव उ.:- आपण आपल्यासच मोठे शहाणे मानून विद्येच्या तोऱ्यांत एकंदर सर्व

मानवी पुरुषांनी, आपल्या जन्मदात्या मातांनी आपल्या उदरी नऊ महिने ओझे वागवून आपणास जन्म दिला. याविषयी ते अनोळखी होऊन कृतघ्न होतात. त्याचप्रमाणे पुरुषांच्या, मातेच्या उदरी त्याच्या पूर्वी अथवा मागाहून जन्मलेल्या आपल्या पाठराख्या भगिनीची दिमाखाने हेळसांड करितात. त्याचप्रमाणे मानव पुरुषांनी आपल्या पोटच्या लेकीबाळी व सुना-बाळांचा कोणत्याच तऱ्हेचा बोज न ठेविता एकंदर सर्व माता, भगिनी, कन्या आणि सुनाबाळांस कृत्रिमी व अतिशय लबाड स्त्रियांची जात आहे, असा त्यांजवर लटकाच आरोप घेऊन, त्यांस लुटीत सापडलेल्या बटकुल्या दासीसारखे वागवितात. यावरून एकंदर सर्व जगात सत्याचा ऱ्हास झाल्यामुळे असंतोष होऊन दु:ख झाले.

यशवंत प्र.:- एकंदर सर्व मानवी पुरुषांनी सत्यास स्मरुन ते एकंदर सर्व स्त्रियास त्यांच्या एकंदर सर्व मानवी हक्काच्या जर आड आले नाहीत, तर या जगामध्ये निर्मिकाचे राज्य होऊन एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुष संतोषी होऊन सुखी होतील का नाही?

जोतीराव उ.:- तसे केल्याने केवळ निर्मिकाचे राज्य होऊन आपण सर्व सुखी होणार नाही. कारण एकंदर सर्व पुरुषांनी सत्यास स्मरुन एकमेकांनी एकमेकांशी निर्मळ व पवित्र अंत:करणाने वागल्याशिवाय त्या सर्वांमध्ये निर्मळ भाऊपणा जागृत होणार नाही आणि म्हणूनच या आपल्या दुदैवी जगात निर्मिकाचे राज्य तूर्त होणे नाही.

यशवंत प्र.:- याविषयी एखादे जागृत उदाहरण द्याल, तर फार बरे होईल.

जोतीराव उ.:- याविषयी, यशवंत महा सत्पुरुषाच्या वाक्याचा आधार येथे देतो व त्या महा वाक्याच्या पवित्रतेवरून आपली सर्वांची बालोबाल खात्री होईल, ते येणेप्रमाणे:- जसे माणसांनी तुम्हाशी वर्तावे म्हणून तुमची इच्छा आहे तसेच तुम्हीही त्यांशी वार्ता.

(म.फुले समग्र वाङमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ३८८ ते ३९३)

यशवंत प्र.:- आर्यांच्या धर्मात भट्ट ब्राह्मणाखेरीज बाकीच्या एकंदर सर्व लोकांस नीतीचा सारखा उपभोग घेण्यासारखी मोकळीक आहे कां नाही?

जोतीराव गोविंदराव फुले उ.:- आर्यांच्या धर्मात भट्ट ब्राह्मणाखेरीज बाकीच्या एकंदर सर्व लोकांस नीतीचा सारखा उपभोग घेण्यासारखी मुळीच मोकळीक नाही. कारण, आर्यांच्या मुख्य वेदांत आर्यभट्टांनी सुवर्णलोभास्तव जेव्हा जेव्हा या सधन व संपत्तीवान बलिस्थानात अनेक वेळा स्वाऱ्या केल्या, तेव्हा तेव्हा त्यांनी येथील मुळचे मालक, अस्तिक, किकाटस, पिशाच, अहिर, राक्षस, भिल्ल, कोळी, वैदु, मातंग शूद्रादि अतिशूद्र वगैरे क्षत्रिय लोकांस तीरकामठ्याच्या साह्याने लढून त्यास, अनेक वेळा लुटून त्या सर्वास रसातळी घातले. नंतर त्यांजवर आर्यांनी आपले वर्चस्व कायम करताच त्यांनी आपल्या सर्वांच्या निर्मिकाचे भय मनात न आणिता, त्या सर्वांस हलके मानून त्यांना पशुपेक्षाहि नीच मानण्याची वहिवाट घातली व त्यांच्या संततीस पिढीजादा आर्यांनी आपले दास करून त्या सर्वांस नाना तऱ्हेचे अनिवार

त्रास आजपावेतो देत आले आहेत. त्याविषयी त्यांचे वेदांतील वास्तविक इतिहास व श्रुतिसंहिता वगैरे संस्कृत ग्रंथातील कावेबाजी व आपमतलबी लेख, बलिस्थानांतील क्षत्रियांस समजू नयेत, म्हणून आर्यांनी आपल्या स्वार्थी चुलीच्या भानवसीमार्गे सोवळ्यात लपवून ठेविले आहेत. इतकेच नव्हे परंतु बलिस्थानातील अक्षरशून्य क्षत्रियांस आर्यांच्या हेवेखोर व बनावट ग्रंथाचा मागमूससुद्धा लागू नये म्हणून आर्यांनी, मोठ्या धूर्ताईने पाडाव केलेल्या लाचार क्षत्रियास मुळीच संस्कृत भाषेचे ज्ञान होऊ नये, या इराद्याने त्यांनी त्यांस तत्संबंधी विद्या शिकण्याची अटोकाट बंदी केली. "अति जुनाट आर्यांच्या नीतीचा हा एक मासला पाहा."

यशवंत प्र.:- रामायण व भागवतातील एकंदर सर्व इतिहासांतील नीति खरी व विश्वासनीय आहे काय?

जोतीराव उ.:- रामायण व भागवंतातील इतिहासात एकंदर सर्व नीति खरी व विश्वसनीय आहे, असे कोणाच्याने म्हणवेल? कारण, रामायणातील अनेक गोष्टी जंबुकांच्या तोलाच्या असंभवनीय आहेत व भागवंतातील एकंदर सर्व गोष्टी असंभवनीय, आपल्या सर्वांच्या निर्मिकाच्या नावाला बट्टा लावण्यासारख्या आहेत.

यशवंत प्र.:- तर यावरून रामायणांत कोणत्या गोष्टी असंभवनीय आहेत, याविषयी आपण आम्हास थोडेसे कळवाल, तर बरे होईल?

जोतीराव उ.:- कल्पित रामायणातील लोभी रावणास दहा मुखे, दहा नाके, वीस डोळे, वीस कान आणि वीस हात होते; परंतु त्यास एकच गुद्द्वार असून दोन पाय मात्र होते, यावरून त्याने आपल्या दशमुखांनी खाल्लेले पदार्थ पचन होऊन एकाच गुद्द्वाराने बाहेर निघण्याची कशी काय योजना केली होती, व त्याविषयी एकंदर सर्व सृष्टीक्रमास ताडून पाहता रावणाच्या शरीराचे रचनेविषयी मोठा चमत्कार वाटतो! पुन्हा त्याचप्रमाणे एके वेळी परशुराम जनकराजास भेटावयास गेला होता. तेथे त्याने आपले धनुष्यबाण त्याच्या महालाच्या बाहेरल्या एका कोपऱ्यात ठेऊन आपण दिवाणखान्यात त्याला भेटावयास गेला; नंतर कांही वेळ त्या उभयतांचे भाषण चालले असता इकडे एकंदर सर्व महालांतील मुलीमुले लाकडाच्या काठ्यांचे घोडे करून खेळू लागली; परंतु जानकीच्या हाती लाकडाची काठी न लागल्यामुळे तिने तेथे पडलेल्या धनुष्याचा घोडा करून आपणहि त्या सर्व मुलांत खेळू लागली. नंतर परशुराम आपले संभाषण संपवून बाहेर येऊन पाहतो, तो आपण ठेवलेले धनुष्य तेथे नाही; नंतर थोडी चौकशी करता त्यांस त्या धनुष्याचा घोडा करून जानकी पोरांमध्ये टणटणा उड्या मारुन खेळत आहे, असे दिसले. तेव्हा (भूदेव) परशुरामास वाटले की, आता माझा अवतार संपला. कारण या मुलीचा पति मजपेक्षाहि महाबलवान व निर्मिकाने निर्माण केला असावा; कारण की अजाणती मूल माझे धनुष्यास काठासारखे समजून त्याचा घोडा करून जर खेळत आहे. तर माझ्या अवताराची पुंगी बंद झाली, असे मनात समजून त्याने त्याविषयी खरेखोटे ताडून पाहण्याविषयी बेत केला व त्याने आपले धनुष्यबाण जनकराजाजवळ ठेविले, आणि त्यास एकांती असे कळविले की, या

धनुष्यावर जो बाण चढवील त्यास मात्र ही मुलगी द्या व तसे न केल्यास मुलीस योग्य नवरा न मिळाल्यास तिच्या आयुष्याचे मातेरे होऊन बोजवार होणार आहे. पुढे परशुरामाच्या सुचनेवरून तिच्या विवाहसमयी जनकराजाने एकंदर सर्व बलिस्थान वगैरे द्वीपांतील राजेरजवाड्यास धनुष्यबाणाच्या प्रतिज्ञेविषयी जाहीर आमंत्रण केले. नंतर सर्व जमलेल्या भूपती मंडळीमध्ये प्रथम रावणाने पुढे सरसावून हातात धनुष्यबाण घेऊन त्याने धनुष्यास बाण लावून मोठ्या दात बळकटीने ते धनुष्य कानापावेतो नेण्याच्या अगोदर त्याचा दम खुंटला व धनुष्यबाणास छातीवर घेऊन तो आपले आपण सभेमध्ये उताणा पडला. पुढे राम, लक्ष्मण व सीता वनवासाला गेले असता तेथे त्यास शूर्पणखा नावाच्या स्त्रीची अप्रतिष्ठा केल्यामुळे तिच्या भावास राग येऊन त्याने त्याचा सूड उगविण्याच्या इराद्याने आपल्याजवळील एकास सुवर्णमय मृग करून सीता पंचवटीत होती, त्या ठिकाणी त्यास पाठविले. यावरून मृगाच्या देखणेपणास सीता लुब्ध होऊन तिने हट्टाने रामास त्याला धरावयास पाठविला; नंतर काही वेळाने रामासारखी वाणी त्या मृगवेषधारी राक्षसाने कपटाने केली व ती रामाची वाणी समजून सीतेने रामचंद्राचा शोध काढण्याकरिता लक्ष्मणास पाठविले असता ती एकटी आहे, असे पाहून रावणाने सन्याशाचे सोंग घेऊन भिक्षा मागतांना सीतेस कोकरासारखी खांद्यावरटाकून आपल्या शहरी त्वरेने निघून गेला. यावरून रावणाच्या उरावर पडलेले धनुष्य त्याच्या उरास दडपून चेपणाऱ्या भूदेव परशुरामाच्या आयुधाचा घोडा करून खेळणाऱ्या जानकीस कोकरासारखे सहज खांद्यावर टाकून पळण्यास रावण त्याच वेळी कसा समर्थ झाला? व दुसरे असे की रावण हा मानवाव्यतिरिक्त निराळी जात होती, तर जनकराजाने या परजातीच्या रावणास आपल्या मुलीच्या स्वयंवराच्या समारंभास येण्याचे आमंत्रण केले नसते. कारण, रावणाने धनुष्याला बाण लावण्याची प्रतिज्ञा जर पूर्ण केली असती तर जानकीस रावणाबरोबर लग्न लावून त्याचा संसार करावा लागला असता, यास्तव रामाची व राक्षसाची जात निराळी होती, असे म्हणणे हे किती अश्लाघ्य आहे. तर यावरून असे सिद्ध होते की, रामायणातील इतिहास त्या वेळच्या गप्पाड्या नाटक्यांनी केवळ लोकांची मने रिझवण्याकरिता कल्पून रचिला असावा. या सर्वात नीतीचा गंधसुद्धा नाही असे मला वाटते.

यशवंत प्र.:- लोभी रावणाविषयी गोष्ट या वेळी एका बाजूला ठेवा. परंतु सात्वीक, एकपत्नी, एकवचनी, अशा रामचंद्राविषयी एखादी असंभवनीय गोष्ट रामायणात असल्यास सांगा पाहू.

जोतीराव उ.:- एकपत्नी, एकवचनी, एकबाणी, रामचंद्राने अहिमहिच्या स्त्रीस मर्कटाद्वारे वचनाने विषयसुखाची थाप देऊन तिच्या पतीचा विश्वासाने घात करविला; परंतु रामचंद्राने आपले वचन पुरे करण्याच्या पूर्वी तिचा पलंग भ्रमरांकडून कोरून पोकळ करविला आणि त्या भोळ्या बापुडीस दिलेले वचनाचा भंग करून घरी निघून गेला. त्याचप्रमाणे फळे पाला खाऊन शेपटे हालवून चेष्टा करणाऱ्या वानरांचे रामचंद्राने दळ कसे उभे केले? व त्यापैकी मारुती नावाचा वानर याने सितेबरोबर भाषण करून अठरा क्षौणी दळभारासह रावणाच्या बागेची

रखवाली करणाऱ्या जंबुमाळी सरदाराचा युद्धामध्ये मोड केला व त्याने आपले पुच्छ वर करून त्यास आपल्या पायाखाली तुडविले. हे समयास अनुसरुन त्याने वर्तन केले. परंतु हल्ली जंबुमाळी मानव सरदाराच्या हातात नागवी तलवार न देता खूर्पे देऊन जागोजाग मर्कटांच्या दगड धातूच्या मुर्ती करून त्यावर तेल शेंदूर खरटून त्यांची आराधना करतात व तसेच कुंभकर्णाचा आहार व निद्रा याविषयी इतिहासकर्त्यांनि बरीच मीठमिरची लावून पाल्हाळ केला आहे, परंतु रावणाचे अंगावर पडलेले, त्यांचे उरास चेपणारे धनुष्य सहज हातात धारण करून युद्ध करणारा ब्रम्हराक्षस परशुराम काय काय खात होता, याविषयी कांहीच उल्लेख केला नाही, याविषयी इतिहासकर्त्यांच्या कारस्थानीचा फार अचंबा वाटतो, त्याचप्रमाणे इंद्रजीताचे शीर सुलोचनेच्याच हातावर येऊन कसे पडले? या सर्वांवरून रामायणातील एकंदर सर्व इतिहास केवळ माकडचेष्टा असून एखाद्या भंगड मनुष्याने हे कल्पनेने लिहिले आहे म्हणून सहज सिद्ध करिता येईल. यात नीतिचा लव आहे. म्हणून आम्हास दाखविता येणार नाही.

यशवंत प्र.:- आता भागवतातील एकंदर सर्व गोष्टी असंभवनीय आहेत; त्या सर्वांविषयी येथे थोडासा उल्लेख करून दाखवाल, तर बरे होईल.

जोतीराव उ.:- भागवतातील एकंदर सर्व गोष्टी असंभवनीय आहेत; त्यापैकी तुमच्या माहितीस्तव, नमुन्यासाठी कांही गोष्टीचा येथे उल्लेख करून दाखवितो. अतिशय तामसी, गळ्यांत रुंडमाळा धारण करणाऱ्या शिवाच्या प्रसादेकरून दुदुंभी नावाच्या राक्षसाला मनुष्याची शंभर, हत्तीची शंभर आणि घोड्यांची शंभर अशी तीनशे मुखे असून त्यास हजार हात व दोन पाय मात्र होते. तर यावरून दुदुंभी नावाच्या राक्षसाच्या शरीराचे रचनेविषयी विचार केला असता रावणाविषयी कांहीच अचंबा वाटत नाही. एके काळी गोकुळात अतिशय पर्जन्यवृष्टी होऊ लागल्यामुळे एकंदर सर्व गोपाळांसह गावचे लोक गर्भगळीत होऊन भयभीत झाले व त्या सर्वांस अद्‌भुत चमत्कार करून दाखविण्याकरिता अवतारी देवबापा कृष्णाजीने (मारुती माकडासारखा द्रोणगिरी) गोवर्धन पर्वत उचलून त्यास आपल्या हाताच्या करंगळीवर घेऊन सर्व लोकांचा बचाव केला. त्याचप्रमाणे यमुनेच्या डोहात बुडी मारुन कालिया सर्पाचा पराभव केला, आणि आपण यशस्वी होऊन त्याचे पाठीवर उभा राहून मोठ्या शेखीने पुंगी वाजवीत वाजवीत डोहाच्या बाहेर निघाला, या सर्व असंभवनीय गोष्टी कोणाच्याने खऱ्या म्हणवतील.

यशवंत प्र.:- भागवतातील एकंदर सर्व गोष्टी आपल्या सर्वांच्या निर्मिकाच्या नावाला बट्टा आणण्यासारख्या आहेत. त्या सर्वांविषयी इत्थंभूत वर्णन केल्यास सर्व लोकांचे डोळे उघडणार आहेत.

जोतीराव उ.:- प्रथम दुदुंभी नावाच्या राक्षसाच्या घरी कृष्णाने (ठेंगू वामनासारखे) ब्राह्मणाचे थेट सोंग घेऊन त्याचा निर्दयपणे कपटाने वध केला, हे आपल्या सर्वांच्या परम दयाळू निर्मिकाच्या नावाला शोभेल काय? यावरून इतर मानवी धर्मातील लोकांपेक्षा एकंदर सर्व आर्यांच्या धर्मातील ब्राह्मण लोक इतर अज्ञानी जनांबरोबर ठकबाज्या करण्याचा विधिनिषेध

मानीत नाहीत. दुसरे असे की, कृष्णाजीने आपल्या शेजाऱ्या-पाजाऱ्यांच्या घरातील दुध, दही व लोणी चोरुन खाल्ले, आता हा चोरी करण्याचा धंदा आपल्या परम न्यायी निर्मिकाच्या नावाला शोभेल काय? यावरून इतर धर्मातील लोकांपेक्षा आर्यभट्ट ब्राह्मणांस चोऱ्यामोऱ्या करून लाच खाण्याचा विधिनिषेध वाटत नाही. तिसरे असे की, त्यावेळच्या रुढीप्रमाणे गवळ्यांच्या स्त्रिया नग्न होऊन नदीत स्नान करीत असता अति चावट कृष्णाजीने त्या सर्वांची भामट्यासारखी लुगडी व चोळ्या बगलेत मारुन कदंब वृक्षावर बसून त्या सर्वांची निर्लज्जपणे मोठ्या हौसेने मजा पाहात बसला, आता हा निर्लज्जपणा आपल्या परम पवित्र निर्मिकाच्या नावाला शोभेल काय? यावरून इतर धर्मातील लोकांपेक्षा एकंदर सर्व आर्यभट्ट ब्राह्मणांस स्त्रियांबरोबर उद्धटपणा करून त्यांची अमर्यादा करण्याचा विधिनिषेध वाटत नाही. चवथे असे की, कृष्णाजीस जरी सोळा सहस्त्र एकशत अष्ट नारी होत्या, तरी गवळ्याच्या राधा स्त्रीवर लंपट होऊन तिचे मन भ्रष्ट केले. हे त्याचे व्यभिचाराचे कृत्य आपल्या परम नीतिमान् निर्मिकाच्या नावाला शोभेल काय? यावरून इतर धर्मातील लोकांपेक्षा एकंदर सर्व आर्यभट्ट ब्राह्मणांतील वेदवेत्ते शास्त्रीपंडीतास वेसवाचे गाणेबजावणे ऐकण्याचा व व्यभिचाराचा बिलकूल विधिनिषेध वाटत नाही. याशिवाय सर्व दुर्गुणसंपन्न अष्टपैलू देव अवतारी कृष्णाजीने अनेक वेळा लबाडीने नाना प्रकारच्या ठकबाजा करून अनेक लोकांच्या प्राणास भवला व आपल्या सख्या कंसमामा दैत्याचा वध केला, या सर्वावरून सर्वोपरि काळ्या रंगाच्या कृष्णाजीने अर्जुनास गीतेमध्ये उपदेश केला आणि त्यांत त्याने नीतिचा काय उजेड पाडला असेल तो असो. जसे :-

"लोका सांगे ब्रह्मज्ञान आपण कोरडे पाषाण."

यशवंत प्र. :- कृष्णाजी तर देव जातीचा होता, तर त्याच्या सख्या मामाची दैत्याची अवलाद कशी झाली? या सर्वावरून माझ्या मते इसापनीति फार बरी दिसते. याविषयी तुमचे काय मत आहे?

जोतीराव उ.:- धूर्त आर्य भट्टांच्या बोलण्यात व लिहिण्यात काहीच धरबंद नाही. ते आपल्या मतलबासाठी पाहिजेल ते करतील आणि वेळेस आपल्या सर्वांच्या निर्मिकाचीसुद्धा कुकूचकू करून आपण स्वत: वेदांती अहंब्रम्ह बनून खासे भूदेव होऊन बसण्यास चुकत नाहीत. इसापनीतीत कोल्ह्याकुत्र्याविषयी कल्पित गोष्टी ऐकून मानव प्राणी सुनीतिमान होतो. परंतु रामायण व भागवतातील कल्पित माकडांसहित दुंदुभीसारख्या विचित्र प्राण्याविषयी गोष्टी ऐकून मानवप्राणी कुनीतीच्या ठिकाणी रत मात्र होतात. आणि आपल्या अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मुलांस सुशिक्षण देण्याकरिता शाळा बांधण्याच्या कामी खर्च न करिता, वाई, बनारस, प्रयाग, नाशिक वगैरे ठिकाणी राम-कृष्णांची देवालये बांधण्यात अतोनात खर्च करतात. याला कोणीतरी नीती म्हणेल काय? शूद्रांपासून व अतिशूद्रांपासून कराचा पैसा घेत असत व तो पैसा लोकहिताकडे खर्च करण्याच्या ऐवजी आपल्या कामाकडे व रामकृष्णांची

देवालये बांधण्याकडे खर्च करीत असत. आता हा एवढा अनर्थ कशावरून म्हणाल तर भागवत व रामायण यावरूनच होय, हे सूक्ष्म विचाराअंती सहज कळून येईल.

यशवंत प्र.:- यावरून एकंदर सर्व जगात नीतीचे आचरण करणारे कोणीच नाहीत काय?

जोतीराव उ.:- असे कसे म्हणतोस? इस्लाम धर्मात नीतीने आचरण करून आपल्या निर्मिकास संतोष देणारे बहुतेक आहेत.

यशवंत प्र.:- एकंदर सर्व मानवांनी एकमेकांस भावंडांसारखे मानून त्याप्रमाणे आचरण करावे म्हणून त्यांच्या पवित्र कुरआनात जर लेख आहे, तर त्याचप्रमाणे आर्यांचे अथर्व वेदांतसुद्धा तसल्या प्रकारचा श्लोक आहे.

जोतीराव उ.:- पूर्वी धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मणांच्या कारकिर्दीत दासानुदास केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांस त्यांच्या वेदांतील एक शब्दसुद्धा ऐकू देत नसत आणि या नि:पक्षपाती इंग्रज बहाद्दरांच्या राज्यात वेदांतील वाक्ये बापुड्या लोटन खबुत्रासारखी तुच्छ मानलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांचे चरणाजवळ गडबडा लोळावयास धूर्त आर्यांनी लावली आहेत, आता त्यांची वेदरूपी काळी चिंधी आम्हा शूद्रादि अतिशूद्रामध्ये नको.

यशवंत प्र.:- ते कसे का होईना, परंतु आपल्या धर्मशील जाहामर्द मुसलमानांनी शूद्रादि अतिशूद्रास धूर्त आर्य भट्टांच्या कृत्रिमी दास्यत्वातून का मुक्त केले नाही?

जोतीराव उ.:- धूर्त आर्य भट्टांनी आपल्या सोवळ्यात लपवून ठेवलेल्या त्यांच्या वेदांचा तपास काढून त्यातील एकंदर सर्व खोडसाळपणा तपासून शूद्रादि अतिशूद्रास मुसलमान करून त्या सर्वांस आपल्यासारखा पवित्र मानवी अधिकाराचा उपभोग घेण्यास लावले नाही म्हणून असा अनर्थ घडून आला, ही सर्व मुसलमानांची चूक आहे म्हणून मी कबूल करितो.

यशवंत प्र.:- धूर्त आर्य भट्ट केवळ मूठभर असतां त्यांचे वेद तपासून पाहण्यास तुमचे जाहामर्द मुसलमान लोक आर्य धर्मातील अति कोपिष्ट ऋषी मंडळांचे शापास भ्याले असावे.

जोतीराव उ.:- मुसलमान लोक जर त्यांच्या धूर्त आर्य ऋषींच्या शापास भिणारे असते, तर त्यांनी त्यांच्या सोरटी सोमनाथाच्या मूर्तीचे तुकडे तुकडे केले नसते. परंतु ते थोडेसे ऐश्वर्याच्या धुंदीत बेफाम झाले असतां अति पटाईत मुकुंदराज, ज्ञानोबा, रामदास वगैरे ब्रम्हवृंदातील महाधूर्त साधुंनी कल्पित भागवतातील कावेबाज अष्टपैलू काळ्या कृष्णाने कुतर्कभरीत गीतेत पार्थास उपदेश केलेला मात्र उचलून त्यांनी प्राकृत भाषेत विवेकसिंधु, ज्ञानेश्वरी, दासबोध वगैरे अनेक प्रकारचे थोतांडी ग्रंथ रचून त्या सर्वांचे कपटजालात अक्षरशून्य शिवाजीसारख्या महावीरास फसवून त्यास मुसलमान लोकांचे पाठलाग करावयास लाविले. यामुळे मुसलमान लोकांस एकंदर सर्व महाधूर्त आर्यांचे कूट बाहेर पाडण्यास फुरसतच झाली नाही. असे जर नाही म्हणावे, तर मुसलमान लोक या देशात येण्याच्या संधीस धूर्त आर्य मुकुंदराजास शूद्रादि अतिशूद्रांची दया येऊन त्याने त्याजकिरता प्राकृत विवेकसिंधू त्याचवेळी का केला? यातील कावेबाजी अशी आहे

की, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांनी मुसलमान होऊन धूर्त आर्य भट्टांच्या मतलबी धर्माची फटफजिती करू नये. सारांश- मुसलमान लोकांस या महाधूर्त आर्य ब्राह्मणांचे कूट बाहेर पाडण्यास जर फुरसत झाली असती, तर त्यांनी त्यांच्या वेदांसह एकंदर सर्व पुस्तकांच्या पिंजाऱ्यासारख्या फुसड्या फुसड्या करून उधडून त्यांची धुळघाणी केली असती.

यशवंत प्र.:- मुसलमानासारखे धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मण त्यांचे पवित्र वेद बाहेर काढून एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांस वाचून पाहण्याची मनाई कां करितात? त्यातील इंगीत काय आहे हे आम्हास कळवाल, तर बरे होईल.

जोतीराव उ.:- धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मणांनी आजपावेतो मोठी कावेबाजी करून त्यांनी आपले खल्लडजुनाट वेद बाहेर काढले नाहीत, म्हणून त्यास शूद्रादि अति-शूद्राबरोबर मोठ्या शेखीने पोकळ पत्राज करिता येती. धूर्त आर्यांनी जर वेदांची भाषांतरे करून सर्व लोकांत प्रसिद्ध केली असती, तर एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांसह म्लेंच्छ वगैरे लोकांनी धूर्त ब्राह्मणाची हुऱ्याहुऱ्या करून त्यांस मांगामहारांची कामे हौसेने करावयास लावली असती. कारण धूर्त आर्य ब्राह्मणांनी या बलिस्थानात जेव्हा जेव्हा स्वाऱ्या केल्या, तेव्हा तेव्हा आर्यांनी येथील मूळच्या क्षत्रियास कसकसे रसातळी घालून त्या सर्वांस कसकसा त्रास दिला, याविषयी त्यांच्या वेदांत कोठे कोठे मागमूस लागतो; व यावरून एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रास आर्यांचे कपट समजल्याबरोबर ते त्यांच्याबरोबर चोरून छपून रोटीव्यवहार न करितां त्यांची सावलीसुद्धा आपल्या अंगावर पडू देणार नाहीत असे मी खात्रीने भविष्य करितो. पाण्यात वेदरूपी म्हैस आणि तिचे मोल धूर्त आर्यभट्ट कसे करितात, ही कोणत्या गांवची नीति म्हणावी?

यशवंत प्र.:- सारांश- यावरून तुमच्या मते नीति तरी कशास म्हणावी?

जोतीराव उ.:- आपल्या सर्वांच्या निर्मिकास संतोष देण्यासाठी सार्वजनिक सत्याचे भय मनी धरुन जो कोणी इतर मानव बांधवाबरोबर आचरण करील, त्यास नीति म्हणावी; मग तो ख्रिस्ती असो, मुसलमान असो, सत्यशोधक समाजाचा असो, अथवा एखादा गांवढेकरी अज्ञानी असो. (म.फुले समग्र वाङमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ४००-४०१)

गुंडीराम प्र. :- ३ हा प्रकार अनेक गोष्टींविषयी अनेक प्रकारचे जे अंत:करणाचे आकार म्हणजे तरंग होतात, ज्यामध्ये निश्चयरूपता असत नाही, त्याविषयी कसे?

जोतीराव उ.:- ज्यामध्ये कर्त्यावाचून कर्म असते व त्याच्या साक्षात्काराविषयी अथवा लक्षणांविषयी कांहीच ज्ञान होत नाही. जे पहावे ते सर्व अनुमानाने वाटेल तसे भंगडासारखे स्वकपोलकल्पित केलेले असते, त्याविषयी महाभारतातील धूर्त आर्यभट्टांनी अज्ञानी जनांपासून आपला मतलब साधून हित होण्यासाठी आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या जागी लटकेच अष्टपैलू बाळबोध काळ्या कृष्णास कल्पून त्याने लोभी अर्जुनास बोध केला

होता, ज्यास गीता म्हणतात व पुढे काही काळाने जेव्हा मुसलमान लोकांचे या देशात राज्य झाले, तेव्हा अज्ञानी शूद्रादि जातिशूद्र पवित्र कुरआनांतील सार्वजनिक सत्य पाहून मुसलमान होऊ लागतील, या भयास्तव धूर्त देशस्थ आळंदीकर, ज्ञानोबाने, तो गीतेतील बोध उचलून, त्याच्यावर ज्ञानेश्वरी नावाचा ग्रंथ केला. तो सर्व अक्षरश: वाचून पाहिल्याबरोबर धूर्त आर्य धर्माचे पाचपेंची आंधळे भारूड सर्व लोकांच्या ध्यानांत सहज येईल.

(म.फुले समग्र वाडमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ४०२)

गोविंदराव प्र.:- आपल्या सर्वांच्या निर्मिकाने मुसलमान व ख्रिस्ती वगैरे लोकांकडून धूर्त आर्यभट्टांचे ऐश्वर्य नष्ट करून जरी त्यांचे मुसलमान व ख्रिस्ती धनी केले, तरी त्यापासून आपण शूद्रादि अतिशूद्रांचे कोणत्या प्रकारचे फायदे झाले, याविषयी मला उघड काही समजत नाही.

जोतीराव उ.:- अरे बाबा, आपणा सर्वांचा निर्मिक परम दयाळू व परम न्यायी आहे आणि त्याच्या न्यायाविषयी तुला काही उघड समजत नाही, म्हणून मला मोठी हळहळ वाटते. कारण क्षुल्लक अशा अति चिमुकल्या मुंगीच्या अवयवांचा-तिच्या इंद्रिय वगैरे उद्योगाचा आम्ही कधीच विचार करीत नाही. तथापि तिला कोणी निरर्थक त्रास देऊ शकत नाही व त्याचप्रमाणे या अत्युत्तम मानव प्राण्यांच्या अवयवांचा त्यांच्या दशेंद्रियांचा आणि त्यांच्या ज्ञानाच्या थोरवीविषयी विचार करू गेल्यास आम्हास थांग लागत नाही आणि अशा मानवांपैकी शूद्रादि अतिशूद्रांचे पूर्वी तलवारीच्या आणि सांप्रत ठकबाजीच्या जोराने धनी आर्य मानव बनले आहेत. यास्तव सर्वन्यायी आपल्या सर्वांच्या निर्मिकाने शूद्रादि अतिशूद्रांबद्दल धूर्त आर्यभट्टांस प्रायश्चित देऊन त्यांस शुद्धीवर आणण्याकरिता पूर्वी मुसलमानांस व हल्ली ख्रिस्ती लोकांस आर्यांचे धनी केले आहेत, हे पक्के समज.

गोविंदराव प्र.:- शूद्रादि अतिशूद्रांबद्दल मुसलमान लोकांनी धूर्त आर्यभट्टांस कोणत्या तऱ्हेचे प्रायश्चित दिले, याविषयी फारच थोडक्यात येथे विवेचन कराल, तर बरे होईल?

जोतीराव उ.:- मुसलमान लोकांनी धूर्त आर्य भट्टांच्या कोरीव दगडाच्या मूर्तीचा विध्वंस करून त्यांनी जुलमाने दासानुदास केलेल्या शूद्रादि अदिशूद्रांचे कळपाचे कळप त्यांच्या तावडीतून सोडवून मुसलमान करून त्या सर्वांस आपल्या मुसलमानी धर्मात सामील केले. इतकेच नव्हे परंतु त्या सर्वांबरोबर रोटी व बेटी व्यवहार सुरू करून त्या सर्वांस सर्व कामी बरोबरीचे हक्क दिले आणि त्या सर्वांस आपल्यासारखे सुखी करून त्यांच्या तोंडाकडे आर्यभट्टांस टकमका पहावयास लाविले.

(म.फुले समग्र वाडमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ४२०)

गणपतराव प्र.:- बरे सुचले! तथापि पहिलें, आर्यांच्या धर्मामध्ये आपण सर्वांच्या निर्मिकाची उचलबांगडी करून एकंदर सर्व आर्य आपणांस अज्ञानी जनांचे भूदेव म्हणवितात. दुसरे, ख्रिस्ती धर्मामध्ये येशूस सर्वांच्या निर्मिकाचा पुत्र म्हणतात. आणि तिसरे, इस्लाम धर्मामध्ये महंमदास आपणा सर्वांच्या निर्मिकाचा पैगंबर म्हणतात. या सर्वांविषयी उलगडा करून सांगाल, तर बरे होईल.

जोतीराव उ.:- कारण पहिले असे की, आर्यांनी कुतर्कभरित तत्त्वज्ञानाच्या लडाईने वेदांती बनून आपण सर्वांच्या निर्मिकास निकामी करून त्याची उचलबांगडी केली. आणि ते आपणच स्वत: अहंब्रम्ह होऊन पराजित केलेल्या अज्ञानी लोकांचे भूदेव बनले आहेत. यावरून अर्थात एकंदर सर्व जगातील सुज्ञ पुरुष त्यास कुचके नास्तिक, म्हणू लागले व दुसरे असे की, आपणा सर्वांच्या निर्मिकाविषयी जो काही येशूने उपदेश केला, त्यामध्ये त्याने आपल्या सर्वांच्या निर्मिकास बापासमान मानून अज्ञानी मानव बंधुजनांचे तारण होण्यासाठी त्यांस मोठ्या आशेने बोध केला, यावरून अर्थात हल्लीचे एकंदर सर्व ख्रिस्ती लोक त्याला देवाच्या पुत्रासारखा मानून त्यास तारणारा म्हणतात आणि तिसरे असे की मुहम्मदाने निर्मिकाच्या अधिकाराविषयी बरेच पवित्र कुरआन लिहून ठेविलेले आहे, त्यात त्याने जो काही उपदेश केला आहे, त्या सर्वांमध्ये एकंदर सर्व मानव बंधुजनांस सुमार्गावर आणण्याकरिता आपण सर्वांच्या निर्मिकाने महमदाला येथे पाठविले आहे, म्हणून तो मोठ्या आवेशाने उघड सर्वांस कळवीत असे. यावरून अर्थात् हल्लीचे एकंदर सर्व सुन्नी अथवा शिया मुसलमान लोक त्याला पैंगबर अथवा सर्वांच्या निर्मिकाने पाठविलेला, म्हणतात.

(म.फुले समग्र वाङमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ४३१)

गणपतराव प्र.:- अशा तऱ्हेचे धर्मपुस्तक एखाद्या जंगली रानवट मानवाच्याने लिहून ठेवण्याची छाती झाली नसती. यास्तव धर्मपुस्तक तरी कसे असावे, याविषयी थोडक्यात उल्लेख करून दाखवाल तर बरे होईल?

जोतीराव उ.:- स्त्री अथवा पुरुष, जे एकंदर सर्व गांवच्या, प्रांताच्या, देशाच्या व खंडाच्या संबंधाने अथवा कोणत्याही धर्मातील मताच्या संबंधाने, स्त्री आणि पुरुष या उभयतांनी अथवा सर्व स्त्रियांनी अथवा सर्व पुरुषांनी, एकमेकांत एकमेकांची कोणत्याच प्रकारची आवडनिवड न करितां या सर्व स्त्री पुरुषांनी, या भूगोलावर आपले एक कुटुंब समजून एकमताने, एकजुटीने एकमेकांशी सत्यवर्तन करून आपण सर्वांच्या निर्मिकास संतोष देऊन आपण त्याची आवडती लेकरे होतात; त्यास सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत; परंतु या सदरच्या नियमास अनुसरुन एकंदर सर्व स्त्रीपुरुषांनी जर सत्य आचरण केले असते तर एकंदर सर्व जगातील देवबाप्पा परशुरामादि शिपायांस; पोलिसांस, न्यायाधीशास व तुरुंगावरील शिपायास अजिबात फाटा द्यावा लागला असता.

गणपतराव प्र.:- तर मग एकंदर सर्व जगातील स्त्री पुरुष मानवांनी कोणत्या धर्माचा स्वीकार करावा, याविषयी आपण निकाल कराल. तर बरे होईल.

जोतीराव उ.:- अहो बाबा, या भूमंडळावर महासत्पुरुषांनी जेवढी म्हणून धर्मपुस्तके केली आहेत, त्या सर्वात त्यावेळेस अनुसरुन त्यांच्या समजुतीप्रमाणे कांहीना कांही सत्य आहे. यास्तव कोणत्याही कुटुंबातील एका मानव स्त्रीने बौद्ध धर्मी पुस्तक वाचून तिच्या मर्जीप्रमाणे पाहिजे असल्यास तिने तो धर्म स्वीकारावा व त्याच कुटुंबातील तिच्या पतीने जुना व नवा करार

वाचून त्याच्या मर्जीप्रमाणे पाहिजे असल्यास त्याने ख्रिस्ती व्हावे व त्याच कुटुंबातील त्याच्या कन्येने कुरआन वाचून तिच्या मर्जीप्रमाणे पाहिजे अशल्यास तिने इस्लाम धर्मी व्हावे. आणि त्याच कुटुंबातील त्याच्या पुत्राने सार्वजनिक सत्यधर्मपुस्तक वाचून त्याच्या मर्जीप्रमाणे पाहिजे असल्यास त्याने सार्वजनिक सत्यधर्मी व्हावे; आणि या सर्व मातापित्यासह कन्यापुत्रांनी आपला प्रपंच करीत असतां प्रत्येकाने कोणी कोणाच्या धर्माचा हेवा करून द्वेष करू नये आणि त्या सर्वांनी आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्याने निर्माण केलेली लेकरें असून त्याच्याच (निर्मिकाच्या) कुटुंबातील आहोत, असे समजून प्रेमाने व गोडीगुलाबीने एकमेकांशी वर्तन करावे, म्हणजे ते आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यांच्या राज्यांत धन्य होतील.

गणपतराव प्र.: पुरे आता; कारण त्या सर्व धर्मपुस्तकात कांहीना कांही जर सत्य आहे, तर या भूमंडळावर जेवढे म्हणून धर्म आहेत, ते सार्वजनिक सत्याची लेकरे आहेत, अशी माझी खात्री झाली.

जोतीराव उ.:- यावरून एकंदर सर्व धर्मांसह त्यांच्या अनुयायी लोकांनी नमून सार्वजनिक सत्यास साष्टांग प्रणिपात करावा, अथवा सार्वजनिक सत्याने एकंदर सर्व धर्मांसह त्यांच्या अनुयायी लोकांस कोणत्या तऱ्हेचा मान द्यावा? याविषयी तुमचा तुम्हीच सरळ चोख विचार करून पाहा. असो; परंतु प्रत्येक स्त्री-पुरुष मानवाने दुसऱ्या व्यक्तीचे नुकसान न करिता त्यास कोणत्याहि तऱ्हेचे आचरण करण्यास अधिकार जर आहे, तर तुम्ही कोणत्याही धर्मासह त्यांच्या अनुयायी लोकांची आवडनिवड न करिता त्या सर्वांबरोबर बहिण-भावंडाप्रमाणे सत्य वर्तन करण्याचा क्रम चालू करा, म्हणजे तुम्ही आपणा सर्वांच्या जगनियंत्यासमोर धन्य व्हाल.

(म.फुले समग्र वाङमय, तिसरी आवृत्ती, सार्वजनिक सत्यधर्म, पृष्ठ ४३२, ४३३)

-समाप्त-